

Exceptions and Exemptions to Copyright for Libraries Digital Resources: Comparative Study in the Legal System of Iran, France, Germany and some International Documents and Treaties

Zeinab Papi¹

¹. PhD. Of Knowledge and Information Science, Assistant Professor, Department of Information Management and Knowledge Organization, National Library and Archives of the Islamic Republic of Iran, Tehran, Iran;

z-papi@nlai.ir

Abstract

Purpose: The present research aims to analyze and compare exceptions and exemptions related to libraries for digital resources by utilizing domestic laws, regulations, documents, and international treaties. The goal is to explore the studied laws to provide practical recommendations for amending laws and their application in libraries.

Method: The current research was conducted in terms of practical purpose and qualitative studies with a comparative approach and analysis of international laws and documents. In the current research, using the document analysis method, domestic laws and some international laws and documents were analyzed and compared. The research community includes 13 copyright laws of Iran, laws, treaties and international documents. German and French copyright laws were purposefully selected for this research. Because the legal system of France and Iran is Romano-Germanic. In addition, in both French and German laws, digital topics, exceptions and library exemptions are stated. In addition, the comparative study can realize the use of experiences of other countries in new fields, in addition to explaining the deficiencies of Iranian laws.

Findings: The guidelines of the Parliament and the Council of the European Union, the Berne Convention, the WIPO Copyright Treaty, the WIPO Performances and Phonograms Treaty, the Rome Convention, the Geneva Convention, the French Intellectual Property Law, and Act on Copyright and Related Rights of Germany were reviewed and studied. Alongside international documents, the Act on Protection of Authors, Composers and Artists Rights of 1970, the draft of the law on the protection of literary and artistic property rights and related rights, law translation and reproduction of books and publications and audiobooks 1973 and so on analyzed from the perspective of copyright exceptions.

The analysis of international documents shows that attention to digital issues has been among the important issues in some documents. The 2019 directive of the European Parliament lists text mining and data mining for educational and research purposes as mandatory exceptions. In the aforementioned directive, other exceptions such as reproduction, non-commercial personal use, non-commercial activities by libraries and other related institutions, and temporary storage are considered as exemptions and exceptions. In addition, the access of disabled people to the works has not been overlooked even with the exception. In the Berne Convention, from where the three-step test was proposed, it is specified to apply the conditions of the three-step test in digital tools and resources. This is because it allows national laws to adopt new restrictions and exceptions suitable for the digital space. Restrictions and exceptions in national laws such as personal use, research and library purposes and exemptions used in new technologies will include digital and online tools.

Conclusion: Despite the fact that Act on Copyright and Related Rights of Germany and the French Intellectual Property Law, the European Directive and other treaties examined have dealt with digital issues to a great extent, but in the studied copyright laws, this issue is largely absent. Some of the legal articles raised regarding temporary reproduction and other exceptions were stated in the draft bill as insufficient. With these descriptions, the current research suggests that the legislator regarding library exceptions and exemptions, the draft of the law on the protection of literary and artistic property rights and related rights of Iran should be revised and revised by considering digital resources.

Keywords: Act on Copyright and Related Rights of Germany, Copyright, Digital Resources, French Intellectual Property Law, Iranian Copyright Law, Library Exceptions and Exemptions

---

Article Type: Research Article

Article history: Received.21 Mar. 2022; Received in revised form: day mon. year; Accepted: day mon. year

---

Citation:

Papi, Z. (2025). Exceptions and exemptions to copyright for libraries digital resources: Comparative study in the legal system of Iran, France, Germany and some international documents and treaties.

Librarianship and Information Organization Studies, 33(1): 3-22. Doi:

10.30484/NASTINFO.2021.2971.2077

Publisher: *National Library and Archives of I.R. of Iran*

© The Author.

Doi: 10.30484/NASTINFO.2021.2971.2077

پژوهشی نشده

استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای حق مؤلف منابع دیجیتال: مطالعه تطبیقی در نظام حقوقی ایران،

فرانسه، آلمان و برخی اسناد و معاهدات بین‌المللی^۱

زینب پاپی^۲

^۲ دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی / استادیار گروه پژوهشی مدیریت اطلاعات و سازمان‌دهی دانش، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران؛

z-papi@nlai.ir

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف تحلیل و مقایسه مستثنیات و معافیت‌های کتابخانه‌ای برای منابع دیجیتال با بهره‌گیری از قوانین داخلی، قوانین، اسناد و معاهدات بین‌المللی انجام شده است تا با واکاوی قوانین مورد مطالعه بتوان به پیشنهاد‌های کاربردی به منظور اصلاح قوانین و استفاده در کتابخانه‌ها دست یافت.

روش: پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از نوع مطالعات کیفی و با رویکرد تطبیقی و تحلیل قوانین و اسناد بین‌المللی انجام شده است. در پژوهش کنونی با بهره‌گیری از روش تحلیل اسنادی (سندکاوی)، قوانین داخلی و برخی قوانین و اسناد بین‌المللی تحلیل و باهم مقایسه شدند. جامعه پژوهش شامل ۱۳ قانون حق مؤلف ایران، قوانین، معاهدات و اسناد بین‌المللی است. قوانین حق مؤلف آلمان و فرانسه به صورت هدفمند برای پژوهش حاضر انتخاب شدند. به این دلیل که نظام حقوقی فرانسه و ایران رومی-ژرمنی است. علاوه بر آن در هر دو قانون فرانسه و آلمان مباحث دیجیتال، استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای بیان شده است. افزون بر این، مطالعه تطبیقی می‌تواند علاوه بر تبیین کمبودهای قوانین ایران، استفاده از تجارب سایر کشورها در زمینه‌های جدید را محقق سازد.

یافته‌ها: دستورالعمل پارلمان و شورای اتحادیه اروپا، معاهده برن، معاهده حق مؤلف وایو، معاهده اجراها و صفحات صوتی وایو، معاهده رم، معاهده ژنو، قانون مالکیت فکری فرانسه و قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان بررسی و مطالعه شدند. در کنار اسناد بین‌المللی، قوانین داخلی مانند حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸، پیش‌نویس لایحه حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط، قانون ترجمه و تکثیر کتب، نشریات و آثار صوتی از دیدگاه استثنائات حق مؤلف تحلیل شدند. تحلیل اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که توجه به مباحث دیجیتال در زمره موضوعات مهم در برخی اسناد بوده است. در دستورالعمل گفته شده، استثنائاتی همچون تکثیر، استفاده شخصی غیرتجاری، فعالیت‌های غیرتجاری توسط کتابخانه‌ها و سایر نهادهای مرتبط و ذخیره موقت به عنوان معافیت و استثنا مدنظر قرار گرفته است. افزون بر آن، دسترسی اشخاص ناتوان به آثار هم با در نظر گرفتن استثنائاتی مغفول نمانده است. در معاهده برن که آزمون سه‌گام از آنجا مطرح شد به اعمال و کاربست شروط آزمون سه‌گام در ابزارها و منابع دیجیتال تصریح شده است. بدین سبب که به قوانین ملی اجازه می‌دهد تا محدودیت‌ها و استثنائات جدیدی مناسب با فضای دیجیتال اتخاذ کنند. محدودیت‌ها و استثنائات در قوانین ملی مانند استفاده شخصی، اهداف پژوهشی و کتابخانه‌ای و معافیت‌های مورد استفاده در فناوری‌های جدید شامل ابزارهای دیجیتال و برخط خواهد بود.

نتیجه‌گیری: علی‌رغم آنکه در قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان و قانون حقوق مالکیت فکری فرانسه، دستورالعمل اروپا و سایر معاهدات مورد بررسی به مباحث دیجیتال تا حد بسیار زیادی پرداخته شده بود، اما این موضوع در قوانین حق مؤلف مورد مطالعه تا حد بسیاری کم‌رنگ است. برخی از مواد مطرح شده در مورد تکثیر موقت و سایر استثنائات در پیش‌نویس لایحه بیان شده بود که ناکافی است. با این توصیفات، پژوهش کنونی پیشنهاد می‌دهد پیش‌نویس لایحه قانون مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط ایران با در نظر گرفتن منابع دیجیتال مورد اصلاح مجدد و بازنگری قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای، حق مؤلف، قانون حق مؤلف ایران، قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان، قانون مالکیت فکری

فرانسه، منابع دیجیتال

۱. مقاله حاضر مستخرج از طرح پژوهشی مصوب شورای پژوهشی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران است که با عنوان «تحلیل موانع اخذ حق تکثیر و عرضه برای دیجیتالی کردن منابع کتابی در کتابخانه‌های دیجیتالی ایران و ارائه راهکارها» در آبان ۱۴۰۳ به اتمام رسیده است.

نوع مقاله: پژوهشی / مروری / نقد و بررسی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۰۱؛ دریافت آخرین اصلاحات: روز/ماه/سال؛ پذیرش: روز/ماه/سال

استناد:

پاپی، زینب (۱۴۰۴). استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای حق مؤلف منابع دیجیتال: مطالعه تطبیقی در نظام حقوقی ایران، فرانسه، آلمان و برخی اسناد و معاهدات بین‌المللی. *مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۳۳(۱): ۲۲-۳. Doi:

10.30484/NASTINFO.2021.2971.2077

© نویسنده

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

Doi: 10.30484/NASTINFO.2021.2971.2077

بررسی نشده

مقدمه

قوانین حق مؤلف در سراسر دنیا حقوق متقن و محکمی برای حمایت از حقوق پدیدآورندگان آثار در نظر گرفته است، اما در کنار آن به نهادهای آموزشی و کتابخانه‌ها بی‌توجه نبوده و استثنائاتی برای عرضه منابع چه فیزیکی و چه دیجیتال با رعایت اصل حفاظت از حقوق پدیدآورندگان مدنظر قرار داده است.

استثناها یا محدودیت‌ها حقی انحصاری است که به ذی‌نفع استثنا - فرد یا موسسه - اجازه می‌دهد بدون داشتن مجوز قبلی از صاحبان حق از محتوای دارای حق مؤلف استفاده کند. استثناها و محدودیت‌ها برای تسهیل استفاده از محتوای دارای حق مؤلف در شرایط خاص و با اهداف آموزشی و پژوهشی در نظر گرفته شده است (Brown, 2003).

مطابق ماده ۲ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸، آثار مورد حمایت شامل کتاب، رساله، جزوه، نمایشنامه و هر نوشته علمی، فنی، ادبی و هنری است.

بهره‌برداری از آثار ادبی و هنری به کسب اجازه از مؤلف و هنرمند یا صاحب حق آن نیازمند است که این امر می‌تواند به‌سهولت میسر نشود. از این رو، برای ایجاد موازنه منطقی میان جامعه و مؤلف، امتیازاتی مانند نسخه‌برداری شخصی یا استفاده‌های آموزشی به سود جامعه مقرر می‌شود تا استفاده از آثار برای جامعه امکان‌پذیر و در پرتو آن، خلاقیت‌ها ظاهر و آثار جدید خلق شود. در این میان، نظریه استفاده منصفانه سازوکار جدی حقوقی است که می‌تواند به‌عنوان یک معیار در ایجاد این موازنه مؤثر باشد (شاکری، ۱۳۹۴). ترویج پژوهش و دسترسی به تولیدات آن همیشه هدف اصلی قانون حق مؤلف بوده است. به همین منظور، قانون‌گذاری در اکثر کشورها، تعداد اندکی از نسخه‌هایی با اهداف پژوهشی را از مسئولیت حق مؤلف معاف می‌کند. قوانین حق مؤلف در دنیا حداقل یک استثنا برای ترویج استفاده پژوهشی از آثار دارای حق مؤلف در نظر گرفته است، اما استثنائات میان کشورها متفاوت بوده و از بازرترین تا بسته‌ترین معافیت‌ها را در برمی‌گیرد (Flynn et al., 2021).

نظام‌های معافیت حق مؤلف بر اساس چهارچوب‌های قانونی شامل دو نوع نظام معافیتی است؛ نظام باز که در بسیاری از شرایط، با الگوبرداری از مفهوم آمریکایی استفاده منصفانه، انعطاف‌پذیری خاصی در ارزیابی معافیت‌های حق مؤلف را اجازه می‌دهد. در نظام باز آمریکایی، هدف و ماهیت استفاده، ماهیت اثر، مقدار استفاده‌شده نسبت به کل اثر و تأثیر استفاده بر بازار بالقوه اثر یا ارزش آن در چهارچوب معافیت‌های عمومی در نظر گرفته می‌شوند که اصطلاح استفاده منصفانه برای آن به کار می‌رود. در نظام بسته اروپایی، عمده قوانین با منشأ فرانسوی یا آلمانی هستند. معافیت‌ها و استثنائات عبارت است از کپی برای استفاده شخصی یا سایر موارد خصوصی؛ ارتباطات خصوصی؛ تقلید و کاریکاتور؛ نقل قول؛ اهداف علمی یا آموزشی؛ گزارش خبری و اجرای عدالت و سیاست عمومی. این معافیت‌ها در محیط دیجیتال نیز حفظ می‌شود (Dusollier et al., 2000). در این میان، قانون حق مؤلف فرانسه علاوه بر تأکید بر استثنائات برای کتابخانه‌ها، به تغییر قالب کتاب و تکثیر موقت و دیجیتال از آن و منابع دیجیتال توجه دوچندانی داشته است. این موضوع را می‌توان در قانون یادشده مشاهده نمود. افزون بر آن، تأکید قانون حق مؤلف فرانسه بر سازمان‌های مدیریت جمعی به‌عنوان واسط میان ناشر و کتابخانه‌ها به‌صورت مفصل تصریح شده است. قانون مالکیت فکری و حقوق مرتبط آلمان هم با در نظر گرفتن استثنائاتی همانند تکثیر به‌منظور دسترسی، نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی، حفاظت و مرمت و امانت کتاب برای نهادهای غیرانتفاعی همچون کتابخانه‌ها به نسبت قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸، توجه دوچندانی را به این حوزه اختصاص داده است.

البته، دامنه و عملکرد مناسب محدودیت‌ها و استثنائات در قانون حق مؤلف به موضوعی بحث‌برانگیز تبدیل شده است. نویسندگان و صاحبان حق مؤلف استدلال می‌کنند که قالب‌های استفاده سنتی مانند استفاده شخصی و خصوصی خارج از کنترل

آن‌ها بوده و باید در محدوده حق مؤلف قرار گیرند. در مقابل، کاربران و طرفداران عرضه مالکیت به عموم ادعا می‌کنند که گسترش تدریجی اختیارات اعطاشده به صاحبان حق مؤلف، تهدیدی برای محدوده سنتی استفاده رایگان، یا نسبتاً رایگان از آثار مورد حمایت حق مؤلف به شمار می‌رود (Griffiths, 2009). دیجیتالی کردن منابع اطلاعاتی، دسترسی بیشتر به منابع را فراهم می‌کند. کاربران با اهداف آموزشی و پژوهشی قادر به جستجوی سریع و جامع بین منابع دیجیتالی در هر زمان و مکان خواهند بود (Mandalwar, 2023). در ماده ۲ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸ به منابع مورد حمایت قانون حق مؤلف پرداخته است. این منابع عبارت است از کتاب، رساله، جزوه، نمایشنامه و هر نوشته دیگر علمی، فنی، ادبی و هنری؛ بنابراین، با توجه به اینکه منابع کتابی در تمام کتابخانه‌ها نگهداری می‌شود و موضوع دیجیتال‌سازی آن‌ها می‌تواند به چالشی میان کتابخانه‌ها و پدیدآوران (ناشر و نویسنده) بدل شود. بدین منظور، برای غلبه بر چالش گفته‌شده استفاده از مستثنیات حق مؤلف که پیش‌تر بیان شد برای حفظ تعادل حقوق ذی‌نفعان و دسترسی کتابخانه‌ها به منابع دیجیتال مؤثر است. البته همین مقدار مستثنیات در قوانین داخلی نمی‌تواند به کتابخانه‌ها در ارائه خدمات جامع‌تر کمک نماید. در کتابخانه‌ها مستثنیاتی که می‌تواند بیشترین اثر و کاربرد را داشته باشد، در زمینه تکثیر و عرضه منابع کتابی است. استثنائات و محدودیت‌هایی برای تسهیل استفاده از محتوای دارای حق مؤلف در شرایط خاص مانند کپی برای استفاده شخصی یا سایر موارد خصوصی یا استفاده‌های آموزشی، متن‌کاوی و داده‌کاوی برای اهداف پژوهشی، حق تکثیر و به‌ویژه ذخیره و تکثیر موقت برای منابع دیجیتالی هر یک می‌تواند در ترویج پژوهش و دسترسی به تولیدات علمی در کتابخانه‌ها مؤثر باشد. البته نباید از متغیرهای دیگری مانند قرارداد کتبی بین دوطرف (صاحب حق و کتابخانه‌ها)، سهیم‌بودن مؤلف در درآمد حاصل از اثر و مجوز در تکثیر و عرضه منابع کتابی چشم‌پوشی کرد؛ بنابراین بهره‌گیری از مستثنیاتی که در قوانین بین‌المللی وجود دارد و استفاده از آن‌ها در قوانین حق مؤلف ایران می‌تواند هم در اصلاح قوانین حق مؤلف ایران و هم در بهبود خدمات کتابخانه‌ها کمک نماید.

در پژوهش کنونی بر منابع کتابی تمرکز شده است. با این توصیف، منابع دیجیتال در پژوهش حاضر شامل منابع کتابی است که به صورت دیجیتال‌زاد و دیجیتالی در عرضه عموم قرار می‌گیرد. البته باید اذعان کرد که گردآوری منابع دیجیتالی و یا توسعه کتابخانه دیجیتالی امری ساده نبوده و لازمه آن توجه به برخی الزامات و زیرساخت‌های حقوق دیجیتال است که طی یک فرایند حقوقی و با اعمال تدابیر فنی قابل اجرا هستند.

همان‌طور که بیان شد، هدف اصلی از اجرای استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای در قوانین حق مؤلف به منظور استفاده‌های آموزشی و پژوهشی است. پژوهش حاضر با هدف تحلیل و مقایسه مستثنیات و معافیت‌های کتابخانه‌ای برای منابع دیجیتال با بهره‌گیری از قوانین داخلی ایران، قوانین حق مؤلف فرانسه و آلمان، اسناد و معاهدات بین‌المللی مرتبط با فضای مجازی و حوزه دیجیتال انجام شده است. تا با واکاوی قوانین مورد مطالعه بتوان به پیشنهاد‌های کاربردی به منظور اصلاح قوانین حق مؤلف ایران و استفاده در کتابخانه‌ها دست یافت. در اسناد و قوانین بین‌المللی استثنائات مختلفی برای محیط فیزیکی و دیجیتال برشمرده شده است. با توصیفاتی که بیان شد، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به پرسش زیر است:

استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای حق مؤلف منابع دیجیتال در قوانین و اسناد مورد مطالعه چگونه است؟

پیشینه پژوهش

جستجو و رصد مطالعات و پژوهش‌های مربوط به دامنه موضوعی مورد پژوهش، نمایانگر انجام مطالعات مختلفی است که در ادامه برخی از پژوهش‌های نسبتاً مرتبط شرح داده می‌شود.

صادقی، حسین (۱۳۹۳)، با تحلیل قوانین ملی و اسناد بین‌المللی موضوع حمایت از حق مؤلف در فضای سایبر را بررسی نمود. وی بیان می‌کند که در اسناد بین‌المللی و قوانین برخی کشورها، معافیت‌های قانونی خاصی برای برخی فعالیت‌های واسطه‌های خدمات ارتباط الکترونیکی نظیر خدمات میزبانی یا صرف برقراری ارتباط به‌عنوان مجرای عبور و یا ذخیره موقت پیش‌بینی شده

است؛ اما در نظام حقوقی ایران باینکه تلاش شده تا حمایت از حق مؤلف و حقوق مرتبط آن در فضای دیجیتال در قانون تجارت الکترونیک پیش‌بینی شود ولی مواد مربوطه از قانون یادشده علاوه بر ایرادات شکلی که بر آن وارد است از جهات ماهوی نیز واجد اشکال بوده و به‌ویژه واجد نواقص زیادی است که اصلاح موادی از قانون تجارت الکترونیک در قالب لایحه جامع حمایت از حق مؤلف و حقوق مرتبط برای محیط الکترونیک ضروری است.

شاکری و اسماعیلی‌یدکی (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای به بررسی تطبیقی استثنای استفاده آموزشی در حقوق مالکیت ادبی و هنری پرداختند. این پژوهش با مطالعه معاهده معاهدات بین‌المللی و قوانین ملی، به این نتیجه رسیده است که مفهوم استفاده آموزشی با توجه به نحوه قانون‌گذاری هر کشور متفاوت است ولی باید در چهارچوب آزمون سه‌گام تفسیر شود. هرچند که اعمال تدابیر فنی و حقوقی توسط صاحبان حق، عملاً این استثنا را تا حدی تعدیل می‌نماید ولی قانون‌گذار می‌تواند با راهکارهایی از جمله بلااثر نمودن توافق برخلاف این استثنا یا پیش‌بینی پرداخت مابازای مناسب از این امر جلوگیری نماید.

کروز^۱ (۲۰۰۸)، در مطالعه‌ای برای واپس استثنائات و محدودیت‌های حق مؤلف برای کتابخانه‌ها و آرشیوها را در بین ۱۸۴ کشور انجام داد. در قوانین این کشورها، استثنائاتی برای کتابخانه‌ها جهت استفاده از آثار موردحمایت حق مؤلف در نظر گرفته‌اند که در سه مقوله می‌گنجد، (۱) استثنائاتی که به کتابخانه‌ها اجازه می‌دهد تا از تکثیر آثار، بدون محدودیت صریح برای پژوهش، مطالعه و یا اهداف مشابه استفاده کنند؛ (۲) استثنائاتی که به کتابخانه‌ها اجازه می‌دهد، تکثیر تمام آثار یا تقریباً تمام انواع آثار را برای اهدافی مانند پژوهش به‌کارگیرند؛ (۳) استثنائاتی که به کتابخانه‌ها اجازه می‌دهد، تکثیر انواع مشخص آثار را برای اهدافی مانند پژوهش بهره‌برداری کنند.

کایلین^۲ (۲۰۱۴)، در رساله خود حق مؤلف و دیجیتال‌سازی کتاب‌ها را با توجه به گوگل‌بوکس^۳ در حمایت از میراث فرهنگی اروپا بررسی کرده است. وی با مطالعه‌ای تطبیقی قوانین اتحادیه اروپا و ایالات متحده در زمینه حق مؤلف و دیجیتال‌سازی کتاب‌ها، قوانین فعلی و استثنائات مقرر در آن‌ها را به‌منظور تسهیل در دیجیتال‌سازی موردبررسی قرار داده است. پژوهشگر معتقد است برای فائق آمدن بر مشکل دسترسی به کتاب‌ها باید از مسیر قانونی و با استفاده از رویه‌های قضایی مسئله را حل کرد. استفاده منصفانه راه‌حلی موقتی برای دسترسی به کتاب‌ها در گوگل‌بوکس است و نه راه‌حلی نهایی. اتحادیه اروپا این مسئله را با دستورالعمل‌ها رفع می‌کند که از نظر قانونی ممکن است ایمن‌تر باشند. همچنین کاهش مدت‌زمان حمایت حق مؤلف از آثار هم می‌تواند به‌عنوان یک راه‌حل باشد اما با این کار نویسندگان و ناشران دچار مشکل خواهند شد.

دادگاه عالی اتحادیه اروپا^۴ (۲۰۱۴)، با طرح دعوی ناشر آلمانی و دانشگاه فنی دارمشتات آلمان^۵ با موضوع دیجیتال‌کردن کتاب حکمی را صادر کرد. دانشگاه فنی دارمشتات آلمان کتابی از ناشر آلمانی اوژن اولمر^۶ دیجیتال‌کرد و در ایستگاه‌های خواندن الکترونیکی خود در دسترس کاربران قرار داد. ناشر تلاش کرد تا از دیجیتال‌کردن کتاب توسط دانشگاه و از چاپ و کپی کتاب توسط کاربران و انتقال آن به یو.اس.بی^۷ برای استفاده خارج از دانشگاه جلوگیری کند؛ بنابراین دادگاه عالی اتحادیه اروپا حکمی

۱. Crews

۲. Kylin

۳. GoogleBooks

۴. The Court of Justice of the European Union (CJEU)

۵. Technical University of Darmstadt

۶. Eugen Ulmer

۷. USB

صادر کرد که بر اساس دستورالعمل حق مؤلف اتحادیه اروپا، نویسندگان حق انحصاری برای مجازکردن یا ممنوع کردن تکثیر و عرضه آثار خود به عموم را دارند، باین حال، این دستورالعمل همچنین استثنائات یا محدودیت‌هایی در این زمینه را مجاز می‌داند. استثنائات به‌ویژه برای کتابخانه‌های عمومی که به‌منظور پژوهش یا مطالعه شخصی، آثار موجود در مجموعه‌های خود را از طریق ایستگاه‌های اختصاصی در دسترس کاربران قرار می‌دهند، وجود دارد. دادگاه در ادامه بیان می‌کند که این دستورالعمل مانع از آن نمی‌شود که کشورهای عضو اتحادیه اروپا به کتابخانه‌ها حق دیجیتالی کردن کتاب‌های موجود در مجموعه‌هایشان را اعطا کنند، اگر این کار به‌منظور پژوهش یا مطالعه شخصی ضروری باشد تا این آثار از طریق ایستگاه‌های اختصاصی خواندن در دسترس افراد قرار گیرد. حتی اگر صاحب حقوق به کتابخانه امکان صدور مجوز آثارش را با شرایط مناسب ارائه دهد، کتابخانه می‌تواند از استثنائات برای انتشار آثار در ایستگاه‌های الکترونیکی خواندن استفاده کند، «در غیر این صورت، کتابخانه نمی‌تواند به مأموریت اصلی خود عمل کند یا منافع عمومی را در ترویج پژوهش و مطالعه شخصی ارتقا دهد». باین حال، کتابخانه می‌تواند به کاربران اجازه دهد آثار را چاپ یا بر روی یو.اس.بی ذخیره کنند، در صورتی که سهم عادلانه‌ای به صاحب حقوق پرداخت شود. او گفت که کتابخانه‌ها باید اجازه داشته باشند کتاب‌ها را بدون رضایت صاحب حقوق دیجیتالی کنند، اما کپی کتاب الکترونیکی به یو.اس.بی یا چاپ آن باید غیرقانونی باشد.

روکانا^۱ (۲۰۱۷)، در پایان‌نامه‌ای به استثنائات و محدودیت‌های حق مؤلف برای آموزش و پژوهش در یونان پرداخته است. در این پژوهش قوانین اروپایی و یونانی در زمینه موضوع مورد اشاره بررسی شد. همچنین وی به تأثیر آزمون سه‌گام معاهده برن بر استثنائات پرداخت. پژوهشگر بخش مختصری از پژوهش را به متن کاوی و داده‌کاوی و دستورالعمل اروپا اختصاص داده است. وی نتیجه می‌گیرد که بدون وجود استثنائات و محدودیت‌ها در قوانین حق مؤلف، موانعی در توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی حاصل خواهد شد که بر استفاده‌های آموزشی و پژوهشی هم تأثیرگذار است؛ بنابراین از تلاش‌های نوآورانه کاسته می‌شود. هرچند، استثنائات برای منابع و نسخه‌برداری از آن‌ها به‌منظور اهداف آموزشی و علمی در سطح ملی و بین‌المللی وجود دارد اما هنوز اقدامات اضافی در این زمینه ضروری است.

فلین و همکاران^۲ (۲۰۲۲)، در پژوهشی قوانین حق مؤلف در خصوص استثنائات پژوهشی برخی از کشورها را براساس میزان بازبودن استثنائات طبقه‌بندی کردند. نویسندگان معتقدند شش دسته استثنائات از بازترین تا بسته‌ترین قوانین با توجه به نوع قانون (رومی-ژرمنی، کامن لا) وجود دارد. این دسته‌بندی از نقل قول به اثر تا استثنائات مربوط به متن کاوی و داده‌کاوی را در برمی‌گیرد.

فلین (۲۰۲۳)، در سندی به مواد مرتبط با استثنائات در معاهده‌های بین‌المللی مانند برن، رم، معاهده حق مؤلف سازمان جهانی حق مؤلف (وایپو)^۳، تریپس^۴ و معاهده اجراها و فونوگرام‌های وایپو^۵ اشاره می‌کند. وی بیان می‌کند که کمیته دائمی حق مؤلف و حقوق مرتبط وایپو به دنبال بررسی محدودیت‌ها و استثنائات برای کتابخانه‌ها، آرشیوها، موزه‌ها و آموزش و پژوهش است. به‌طور نمونه گروه آفریقا برنامه کاری را برای این موضوع به کمیته مذکور پیشنهاد دادند. به همین خاطر سند کنونی متن مقررات مربوط به محدودیت‌ها و استثنائات در معاهدات بین‌المللی حق مؤلف از معاهده برن و سایر معاهدات را بیان می‌کند.

^۱. Roukana

^۲. Fiil-Flynn and et.al.

^۳. WIPO Copyright Treaty

^۴. TRIPS

^۵. WIPO Performances and Phonograms Treaty (WPPT)

جمع‌بندی پژوهش‌ها و مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد، در برخی از مطالعات به تحلیل قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی در فضای دیجیتال پرداخته شده است. پژوهش‌هایی مانند **صادقی، حسین (۱۳۹۳)** اشکالاتی بر قوانین داخلی وارد نمود. وی برخی معافیت‌های قانونی برای فعالیت‌های الکترونیکی برای ذخیره موقت و اصلاح قوانین داخلی در این زمینه را پیشنهاد داد. در کنار استثنائات کتابخانه‌ای، استفاده‌های آموزشی و پژوهشی هم از جمله استثنائات محسوب می‌شود. این موضوع در پژوهش **شاکری و اسماعیلی‌یدکی (۱۳۹۶)**، **روکانا (۲۰۱۷)** و **فلین و همکاران (۲۰۲۲)** مورد توجه قرار گرفت. پژوهش‌های یادشده استثنائات گفته‌شده را کافی ندانسته و معتقدند اقدامات دوبرابری برای این منظور باید در قوانین لحاظ شود. دسته دیگری از پژوهش‌ها به دیجیتالی کردن کتاب‌ها اختصاص داشت. پژوهش‌هایی مانند **کایلین (۲۰۱۴)** جزو این دسته به شمار می‌رود. وی با تحلیل قانون اتحادیه اروپا و ایالات متحده پایگاه گوگل بوکس را بررسی و راه‌حل‌هایی هم ارائه داد. مطالعه دیگر مربوط به **دادگاه عالی اتحادیه اروپا (۲۰۱۴)** بود که در رأی صادره به استثنائات حق مؤلف برای کتابخانه‌های عمومی اختصاص داشت. در رأی دادگاه هم موضوع صدور مجوز در دیجیتالی کردن کتاب جالب توجه بود که طبق دستورالعمل اروپا و محدودیت‌ها و استثنائات رفتار شد. همچنین استثنائات کتابخانه‌ای در پژوهش **کروز (۲۰۰۸)** به منظور تکثیر و با اهداف آموزشی و پژوهشی تصریح شده بود. تحلیل مطالعات انجام‌شده نمایانگر این است که علی‌رغم وجود استثنائات کتابخانه‌ای در قوانین، اما موارد مقرر در قوانین برای استفاده در کتابخانه‌ها ناکافی است و لازمه آن تغییر و اصلاح قوانین ملی مبتنی بر تجربه قوانین سایر کشورها است. پس با توصیفی که از سایر پژوهش‌ها و مطالعات مرتبط به دست آمد، مبنای پژوهش کنونی بر مطالعه و تحلیل قوانین حق مؤلف فرانسه و آلمان به‌عنوان دو قانون مهم و سایر معاهدات بین‌المللی متمرکز است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از نوع مطالعات کیفی و با رویکرد تطبیقی و تحلیل قوانین و اسناد بین‌المللی انجام‌شده است. در پژوهش کنونی با بهره‌گیری از روش تحلیل اسنادی (سندکاوی)، قوانین داخلی ایران، قوانین حق مؤلف فرانسه و آلمان، اسناد و معاهدات بین‌المللی مرتبط با فضای مجازی و حوزه دیجیتال تحلیل و باهم مقایسه شدند. بدین ترتیب با توجه به موضوعات مرتبط با پژوهش مانند «حق مؤلف و کپی‌رایت در کتابخانه‌های دیجیتالی / محتوای دیجیتال»، «حقوق مادی منابع کتابخانه‌ای»، «حقوق معنوی منابع کتابخانه‌ای»، «مجوزدهی در کتابخانه‌های دیجیتال» و برخی موضوعات دیگر که حین مطالعه و تحلیل قوانین به دست آمد، از جمله «سازمان‌های مدیریت حقوق مالکیت فکری / حق مؤلف»، «جوامع جمع‌آوری حق مؤلف»، «مجوزهای جمعی» و «مجوزهای اجباری» در قوانین مورد مطالعه بررسی و تحلیل شدند، سپس با قوانین داخلی مقایسه و درنهایت با توجه به تفاوت‌هایی که میان قوانین داخلی و بین‌المللی بود، پیشنهادها برای رفع مسائل حق مؤلف پیرامون منابع دیجیتال ارائه شد. ابزار مورداستفاده در این پژوهش، مشاهده دقیق و کنترل‌شده بود. با توجه به کیفی بودن پژوهش، سنجش قابلیت اعتماد در پژوهش کنونی از طریق اقدامات زیر محقق شد:

- در این پژوهش از منابع، قوانین و اسناد مختلف داخلی و خارجی برای اعتبارسنجی پژوهش حاضر استفاده شده است (روش سه‌سوسازی یا مثلث‌سازی در استفاده از منابع مختلف)؛

- در پژوهش حاضر مفاهیمی که از یافته‌های پژوهش به دست آمد با نتایج مطالعات دیگر در موقعیت‌های متفاوت مورد تطبیق قرار گرفت؛

- ضمن اینکه رجوع به قوانین و اسناد بین‌المللی موجود برای تأیید آن از جمله دیگر مواردی است که می‌تواند اعتبار پژوهش کنونی را تضمین نماید.

جامعه پژوهش شامل ۱۳ قانون حق مؤلف ایران، قوانین، معاهدات و اسناد بین‌المللی است که در جدول ۱ بیان شده است.

جدول ۱- اسناد و قوانین داخلی و بین‌المللی مورد مطالعه

قانون حمایت حقوق مولفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸
قانون ترجمه و تکثیرکتب، نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲
قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲
قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸
پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از حقوق مالکیت ادبی شه‌ریور ۱۳۹۸
دستورالعمل پارلمان و شورای اتحادیه اروپا راجع به هماهنگ‌سازی برخی جنبه‌های حق مؤلف و حقوق مرتبط در جامعه اطلاعاتی ۲۰۰۱ و ۲۰۱۹
قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان ۲۰۲۱
قانون حقوق مالکیت فکری فرانسه ۲۰۲۲
معاهده برن ۱۸۸۶ و ۱۹۷۹
معاهده حق مؤلف واپس ۱۹۹۶
معاهده اجراها و صفحات صوتی واپس ۱۹۹۶
معاهده رم ۱۹۶۱
معاهده ژنو ۱۹۷۱

قوانین حق مؤلف آلمان و فرانسه به‌صورت هدفمند برای پژوهش حاضر در کنار قوانین حق مؤلف ایران انتخاب شدند. دلیل این انتخاب این بود که نظام حقوقی فرانسه و ایران هر یک از نظام رومی-ژرمنی (مدنی)^۱ تبعیت می‌کنند. این رویکرد برخلاف نظام کامن‌لا^۲ (عرفی) است که مختص نظام‌های حقوقی ایالات متحده آمریکا و بریتانیا است. نظام رومی-ژرمنی، مبتنی بر احترام به حقوق معنوی اشخاص حقیقی و پدیدآورنده است. در مواد ۳ و ۴ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸ به حقوق معنوی مؤلف توجه شده است. طبق همین مواد، حقوق پدیدآورنده شامل حق انحصاری نشر و پخش و عرضه و اجرای اثر و حق بهره‌برداری مادی و معنوی از نام و اثر او است. علاوه بر آن، در هر دو قانون فرانسه و آلمان مباحث دیجیتال، استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای مفصل تشریح شده است. افزون بر این، مطالعه تطبیقی می‌تواند علاوه بر تبیین کمبودهای قوانین ایران، استفاده از تجارب سایر کشورها در زمینه‌های جدید را محقق سازد.

یافته‌ها

پژوهش کنونی با مبنا قراردادن مستثنیات کتابخانه‌ای حق مؤلف برای منابع دیجیتال، قوانین داخلی، معاهدات، اسناد بین‌المللی و دو قانون حق مؤلف آلمان و فرانسه را تحلیل نمود. برای پاسخ به پرسش پژوهش، یافته‌های حاصل از تحلیل قوانین و اسناد

^۱. Romano-Germanic (Civil) system

^۲. Common Law

بین‌المللی و داخلی در زمینه استثنائات یا محدودیت‌ها و معافیت‌های کتابخانه‌ای برای منابع دیجیتال در دو بخش (۱) قوانین و معاهدات بین‌المللی و (۲) قوانین داخلی شرح داده شده است.

در حوزه حق مؤلف، قانون‌گذار باید بین منافع خصوصی مؤلف و منافع جامعه، از جمله استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های دیجیتال تعادلی را برقرار کند؛ بدین ترتیب که از یکسو از حقوق مؤلف حمایت کند و از سوی دیگر برای استفاده‌های غیرتجاری مثل استفاده آموزشی و شخصی، استثنائاتی برای جامعه قائل شود، یعنی بدون نیاز به کسب اجازه از مؤلف بتوان از اثر او استفاده کرد (صادقی، محسن، ۱۳۹۲). استفاده منصفانه سازوکار جدی حقوقی است که می‌تواند به‌عنوان معیاری در ایجاد این موازنه مؤثر باشد. مفهوم استفاده منصفانه یکی از پرکاربردترین مفاهیم در نظام حقوق مالکیت ادبی و هنری کشورهای حقوق عرفی مانند آمریکا است. استفاده منصفانه نظریه‌ای رایج در کشورهای حقوق نوشته مانند فرانسه و ایران نیست، اما دستاوردهای ناشی از آن می‌تواند به این نظام نیز کمک کند (شاکری، ۱۳۹۴). در قوانین ایران به‌جای استفاده منصفانه، استفاده متعارف به کار برده شده است. استفاده منصفانه و متعارف در قالب تکثیر موقت، امانت، امانت بین کتابخانه‌ای، تهیه نسخه جایگزین با اهداف حفاظتی و نظیر آن می‌تواند به‌عنوان معافیت‌های حق مؤلف برای کتابخانه‌ها و نهادهای غیرانتفاعی قابل عرضه باشد.

۱. استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای حق مؤلف منابع دیجیتال در اسناد، معاهدات و قوانین بین‌المللی

آنچه برای دیجیتال‌سازی کتاب‌ها در کتابخانه‌ها اهمیت دارد، توجه و نگاه قوانین و اسناد بین‌المللی به محیط دیجیتال در کتابخانه‌هاست. دستورالعمل اتحادیه اروپا، معاهده برن، معاهده حق مؤلف و ایپو و سایر معاهدات در محیط دیجیتال، قوانین حق مؤلف فرانسه و آلمان از جمله اسناد و قوانین بین‌المللی هستند که از منظر اهداف پژوهش کنونی مطالعه و تحلیل می‌شوند؛ بنابراین مفاهیم و واژگان کلیدی که در این اسناد و قوانین برای پژوهش کنونی از اهمیت برخوردار بود عبارت است از عرضه و تکثیر آثار فیزیکی و دیجیتال، استثنائات یا محدودیت‌ها و معافیت‌های کتابخانه‌ای، حفاظت دیجیتال، ذخیره‌سازی موقت و دائم، سهم منصفانه و مفاهیم مرتبط دیگر.

۱-۱. دستورالعمل پارلمان و شورای اتحادیه اروپا راجع به هماهنگ‌سازی برخی جنبه‌های حق مؤلف و حقوق مرتبط در جامعه اطلاعاتی^۱

دستورالعمل حق مؤلف بخش جدیدی از قوانین اتحادیه اروپا است که قوانین حق مؤلف با تغییرات و با دنیای برخط به‌روز می‌شود. هدف از آن ایجاد چهارچوبی جامع بوده که طیفی وسیع از نقش‌آفرینان فعال در محیط دیجیتال مانند کاربران اینترنت، هنرمندان، روزنامه‌نگاران و مطبوعات، تولیدکنندگان فیلم و موسیقی، خدمات‌دهندگان برخط، کتابخانه‌ها، پژوهشگران، موزه‌ها و دانشگاه‌ها و بسیاری دیگر را در برمی‌گیرد. از جمله اهداف اصلی دستورالعمل حق مؤلف اتحادیه اروپا، ایجاد فرصت‌های وسیع برای استفاده از منابع دارای حق مؤلف به‌منظور آموزش، پژوهش و حفاظت از میراث فرهنگی است (Brown, 2003). همچنین اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۳ قوانینی برای اجرای دستورالعمل مصوب کرد. در سال‌های مختلف هم زمینه‌های خاص حق مؤلف مانند حقوق بافروش آثار اصلی هنری، حمایت از پایگاه‌های داده‌ای، مدت حمایت، حقوق امانی و اجاره‌ای و حمایت از برنامه‌های رایانه‌ای را مورد توجه قرار داده و دستورالعمل به‌روز شده است (آگنیو، ۱۳۹۸/۲۰۰۸). با توجه به تغییرات و نیاز به اصلاحات در دستورالعمل سال ۲۰۰۱، اصلاحیه آن در سال ۲۰۱۹ تصویب شد.

^۱. Directive of the European Parliament and of the Council on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society

بنابراین دستورالعمل پارلمان و شورای اتحادیه اروپا ۲۰۱۹ با موضوع حق مؤلف و حقوق مرتبط در بازار واحد دیجیتال در خصوص حقوق مالکیت ادبی و هنری در اتحادیه اروپا مطرح شد. این مقررات در ۱۷ آوریل ۲۰۱۹ به تصویب رسید و اعضا تا ۷ ژوئن ۲۰۲۱ فرصت داشتند که مقررات آن را بومی سازی کنند. اگرچه مقررات مذکور جنبه اتحادیه‌ای دارد، به‌زودی می‌تواند به‌عنوان الگویی جدی ایفای نقش نماید. این مقررات دارای ماده ۳۲ و ۸۶ بند است (شاکری، ۱۴۰۱). دستورالعمل اتحادیه اروپا مصوب ۲۰۱۹، به استثناءها در محیط دیجیتال با در نظر گرفتن اهداف خاصی مانند آموزش، پژوهش و میراث فرهنگی پرداخته است. چهار استثنای اجباری در دستورالعمل عبارت است از متن‌کاوی و داده‌کاوی^۱ برای اهداف پژوهشی؛ متن‌کاوی، داده‌کاوی برای اهداف دیگر و اهداف آموزشی و حفاظت از میراث فرهنگی. امکاناتی که فناوری‌های دیجیتال برای پژوهش، تجزیه و تحلیل داده‌ها، آموزش و حفاظت از میراث فرهنگی ارائه می‌دهد، دستورالعمل کشورهای عضو را الزام می‌کند که در قوانین ملی خود موارد فوق را اجرا کنند (بند ۵، شرح دستورالعمل).

ماده ۲، دستورالعمل تکثیر را شامل هرگونه تکثیر مستقیم یا غیرمستقیم، موقت یا دائم کل یا بخشی از اثر مشمول حمایت به هر وسیله و هر شکلی دانسته است. بند (۱) ماده (۵) دستورالعمل تکثیر موقت^۲ را مستثنا نموده مشروط بر اینکه نخست، تکثیر مزبور گذرا یا اتفاقی بوده و بخش اساسی و جدایی‌ناپذیر فرایند پردازش اطلاعات باشد؛ دوم، هدف اصلی و منحصر آن انتقال اطلاعات در یک شبکه میان طرف‌های ثالث با یک واسطه و یا استفاده قانونی از یک اثر فاقد اهمیت اقتصادی مستقل باشد. استثنای مزبور در جهت همگامی مقررات دستورالعمل با محیط الکترونیکی و دیجیتالی جدید بوده است (صادقی، حسین، ۱۳۹۳).

ماده ۵ دستورالعمل ۲۰۰۱ به محدودیت‌ها و استثنائات اختصاص دارد. فهرستی جامع از محدودیت‌ها را ارائه می‌کند و هر استثنایی خارج از این فهرست مجاز نیست، هرچند که در قوانین کشور عضو وجود داشته باشد. این موضوع در شرح بند ۳۱ با توجه به «محیط الکترونیکی جدید» و تأثیر استثناءها بر بازار داخلی تصریح شده است. این بخش همچنین بیان می‌کند که در این استثنائات باید تعادل عادلانه بین انواع صاحبان مختلف حقوق و استفاده‌کنندگان حفظ شود (Brown, 2003). همچنین سند ۲۰۱۹ دستورالعمل در خصوص اعمال استثناءها و محدودیت‌ها به دنبال دستیابی به تعادل عادلانه بین حقوق و منافع نویسندگان و سایر صاحبان حق از یک‌سو و کاربران از سوی دیگر است (DIRECTIVE (EU) 2019/790). استفاده خصوصی غیرتجاری (زمانی که بهای منصفانه آن پرداخت شود)؛ فعالیت‌های غیرتجاری توسط کتابخانه‌ها، مؤسسات آموزشی، موزه‌ها و آرشیوها؛ ذخیره موقت ساخته‌شده و برای سازمان‌های پخش؛ تکثیر غیرتجاری پخش برنامه‌ها توسط مؤسسات اجتماعی به شرط پرداخت بهای منصفانه به‌عنوان معافیت و استثنا در دستورالعمل بیان شده است. همچنین استفاده از اثر به‌منظور آموزش و پژوهش علمی و استفاده توسط افراد ناتوان از جمله سایر استثنائاتی است که در سایر کشورها وجود دارند. بند ۴ از ماده ۵ دستورالعمل ۲۰۰۱ اجازه می‌دهد هر نوع استثنا حق تکثیر موجود در بندهای ۲ و ۳ همین ماده برای حق توزیع «تا حدی که توسط هدف عمل تکثیر مجاز توجیه شود» اعمال شود (Directive 2001/29/EC). قانون‌گذار اتحادیه اروپا با اجرای صریح آزمون بین‌المللی سه‌گام در قوانین اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۱ یک گام به جلو برداشت. اخیراً این آزمون در دستورالعمل

^۱. Text and data mining (TDM)

^۲. Temporary Acts of Reproduction

^۳. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society

۲۰۱۹ قرار گرفته است (Wymeersch, 2023). مطابق آزمون سه‌گام^۱، استثنای حق مؤلف به «موارد خاص و ویژه» محدود می‌شود که با «بهره‌برداری عادی» از منابع مورد حمایت حق مؤلف یا با «حقوق قانونی» پدیدآور در تضاد نباشد. بند ۴۴ تصریح می‌کند که استثناءها باید «به‌موجب تعهدات بین‌المللی» اجرا شوند. صاحبان حقوق ادعا می‌کنند که این آزمون باید به‌صورت صریح به‌عنوان محدودیتی تفسیری بر استثنائات در قوانین ملی قرار گیرد (Directive 2001/29/EC).

۱-۲. معاهده برن

در ماده ۱۰ معاهده برن استفاده منصفانه از اثر به‌صورت نقل قول، استفاده از تصاویر برای آموزش و ذکر نام منبع و نویسنده اکتفا شده است (Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, 1979). همچنین در این زمینه، «آزمون سه‌گام» توجه چشمگیری از سیاست‌گذاران حق مؤلف، دادگاه‌ها و پژوهشگران را به خود جلب کرده است. «آزمون سه‌گام» در بازنگری معاهده برن در همایش استکهلم ۱۹۶۷ مطرح شد (Griffiths, 2009). این آزمون با منشأ بین‌المللی، استثنائات و محدودیت‌های حق مؤلف را محدود می‌کند. پس از معاهده برن در چندین معاهده و موافقت‌نامه تجاری مانند ماده ۱۳ تریپس^۲، ماده ۱۰ معاهده حق مؤلف وایپو^۳ و ماده ۱۶ معاهده اجراها و صفحات صوتی وایپو^۴ نیز قرارگرفت (Griffiths, 2009; Wymeersch, 2023). آزمون سه‌گام حاوی سه شرط برای اجرای محدودیت‌ها و استثنائات حق تکثیر بوده که قانون‌گذاران ملی باید هنگام اجرای آن در قوانین ملی خود رعایت کنند. این شروط در ماده ۹ بند ۲ معاهده برن، بیان شده است، ۱- اجازه تکثیر اثر را در موارد خاص می‌دهد؛ ۲- تکثیر اثر با بهره‌برداری عادی از آن منافات نداشته باشد و ۳- به منافع قانونی و مشروع نویسنده ضرر غیرمنطقی وارد نکند. بر همین اساس، در قوانین ملی باید هنگام تطبیق و معرفی محدودیت‌ها و استثنائات از جمله در ابزارهای دیجیتال با شروط بالا مطابقت داشته و به طرفین اجازه دهد استثنائات و محدودیت‌های جدیدی که در فضای دیجیتال مناسب است را ایجاد کنند. محدودیت‌ها و استثنائات در قوانین ملی مانند استفاده شخصی، اهداف پژوهشی و کتابخانه‌ای و معافیت‌های مورد استفاده فناوری‌های جدید شامل ابزارهای دیجیتال و برخط است (Xalabarder, 2023). در قوانین داخلی کشورها، شروط آزمون سه‌گام در قالب استفاده‌های متعارف و منصفانه توجه شده است.

۱-۳. معاهده حق مؤلف وایپو

دو معاهده جدید در سال ۱۹۹۶ زیر نظر سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو) تدوین و تنظیم شد: معاهده حق مؤلف وایپو و معاهده اجراها و صفحات صوتی وایپو. معاهده‌های ذکر شده برای حمایت از آثاری که در اینترنت و سایر فناوری‌های جدید استفاده می‌شود، تصویب شدند (Harris, 2009). ماده ۱۰ معاهده به محدودیت‌ها و استثنائات پرداخته است. در این ماده اعضا می‌توانند در قوانین ملی خود، محدودیت‌ها یا استثنائاتی را در مورد حقوق انحصاری نویسندگان آثار در نظر بگیرند، به شرطی که به منافع مشروع نویسنده لطمه‌ای وارد نکند و با استفاده عادی از اثر در تضاد نباشد. علاوه بر آن، در بند دوم همین

۱. Three- Step Test

۲. Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)

۳. WIPO Copyright Treaty (WCT)

۴. WIPO Performances and Phonograms Treaty (WPPT)

ماده کشورهای عضو را مکلف می‌کند که باید هنگام اجرای معاهده برن، هرگونه محدودیت یا استثنائات مربوط به حقوق انحصاری به موارد خاص و مشخص محدود شود و با استفاده معمول از اثر در تضاد نباشد و به منافع مشروع نویسنده صدمه غیرمنطقی وارد نکند. علاوه بر ماده ۱۰، در ماده ۱ بند ۴ تأکید می‌کند که کشورهای عضو معاهده به مواد ۱ تا ۲۱ معاهده برن پایبند باشند. همچنین این ماده به بیانیه توافق شده برای حق تکثیر هم اشاره دارد. در این بیانیه تصریح شده است که حق تکثیر، همان‌طور که در ماده ۹ معاهده برن ذکر شده و استثنائات مجاز آن به‌طور کامل در محیط دیجیتال و به‌ویژه در مورد استفاده از آثار دیجیتالی اجرا می‌شود. بدیهی است که ذخیره اثر دیجیتالی مورد حمایت قانون حق مؤلف در یک رسانه الکترونیکی به همان معنای تکثیر در ماده ۹ معاهده برن است.

۱-۴. معاهده اجراها و صفحات صوتی و وایو مصوب ۱۹۹۶

معاهده اجراها و صفحات صوتی و وایو به‌منظور ساماندهی محیط دیجیتال توسط سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو) ایجاد شد. این معاهده هم برای تطبیق با آزمون سه‌گام معاهده برن مربوط به محدودیت‌ها و استثنائات، ماده ۱۶ را در حمایت از هنرمندان و تولیدکنندگان آثار صوتی در محیط دیجیتال به آن اختصاص داده است.

بند ۱ ماده ۱۶ کشورهای عضو را ملزم می‌کند در قوانین ملی خود محدودیت‌ها و استثنائات مشابه آنچه برای آثار ادبی و هنری در نظر گرفته‌اند برای حمایت از هنرمندان و تولیدکنندگان صفحات صوتی هم مدنظر قرار دهند. افزون بر آن، در بند ۲ همین ماده هم مطابق با مشابه سایر معاهدات دیگر، در هماهنگی با آزمون سه‌گام محدودیت‌ها و استثنائات را محدود به موارد خاصی محدود می‌کند که با استفاده عادی از اجراها یا صفحات صوتی تداخل نداشته باشد و به شکل غیرمنطقی به منافع قانونی هنرمند یا تولیدکننده صفحات صوتی صدمه نزند (The International Bureau of WIPO, n.d.).

بنابراین ماده ۱۶ معاهده، محدودیت‌ها و استثنائات استفاده از صفحات صوتی و اجراها در محیط دیجیتال را به قوانین داخلی کشورها واگذار کرده است. تا قوانین داخلی در زمینه تکثیر و ذخیره دیجیتال تصمیم‌گیری کنند.

۱-۵. معاهده بین‌المللی حمایت از اجراکنندگان، تولیدکنندگان صفحات صوتی و رادیویی یا تلویزیونی (معاهده رم)^۱

مصوب ۱۹۶۱

به‌طور کل محدودیت‌ها و استثنائات در معاهده رم، ماده ۱۵ را به خود اختصاص داده است. دو نوع استثنائات خاص (بند ۱) و محدودیت‌هایی که در قوانین و مقررات داخلی در خصوص حمایت از حق مؤلف آثار ادبی و هنری در نظر گرفته شده است (بند ۲). استفاده شخصی، استفاده علمی و آموزشی و محدودیت‌ها در قوانین داخلی موضوع بندهای ماده ۱۵ است. البته در مورد استفاده علمی، قانون‌گذار به «تحقیق علمی» اشاره کرده که فراتر از بند ۲ ماده ۱۰ معاهده برن است.

در بند ۲ ماده ۱۰ معاهده برن، صرفاً به استفاده آموزشی از آثار ادبی و هنری در نشریات، صفحات صوتی یا تصویری با رعایت استفاده منصفانه اشاره شده است (GUIDE to the BERNE CONVENTION for the Protection of Literary and Artistic Works, 1978). در بند ۱ ماده ۱۵ به ضبط موقت صفحات و اجراها به‌منظور پخش اشاره می‌کند. قانون‌گذار الزام موقتی بودن را به معنای حذف مورد ضبط‌شده پس از مدت‌زمان منطقی در نظر گرفته است. مدت‌زمان در قوانین داخلی

^۱. International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organization

کشورها مشخص می‌شود. این بند در هماهنگی با ماده ۱۱ معاهده برن است. می‌توان این‌گونه استنباط کرد که از این ماده برای ذخیره موقت منابع دیجیتال استفاده شود.

۱-۶. معاهده حمایت از تولیدکنندگان صفحات صوتی در برابر تکثیر و نسخه‌برداری غیرمجاز صفحات صوتی آنها (معاهده ژنو)^۱ مصوب ۱۹۷۱

در ماده ۶ معاهده فوق، قانون‌گذار بر این عقیده است که برای جلوگیری از تکثیر و نسخه‌برداری غیرمجاز صفحات صوتی همانند آثار ادبی و هنری هیچ مجوز اجباری مجاز نیست مگر اینکه شرایط زیر را داشته باشد:

۱- نسخه‌برداری تنها برای استفاده آموزشی یا پژوهش‌های علمی باشد؛ ۲- مجوز نسخه‌برداری فقط برای قلمرو سرزمینی صادرکننده معتبر خواهد بود که توسط مقام صلاحیت‌دار مجوز آن صادر می‌شود؛ ۳- نسخه‌برداری با پرداخت سهم منصفانه صورت می‌گیرد؛ بنابراین استفاده آموزشی یا پژوهش‌های علمی در ازای دریافت سهم منصفانه میسر است.

۱-۷. قانون مالکیت فکری فرانسه^۲

قانون حق مؤلف در فرانسه از معاهده‌های بین‌المللی که فرانسه عضو آنها است، ناشی می‌شود: معاهده برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری ۱۸۸۶؛ معاهده رم برای حمایت از اجراکنندگان، تولیدکنندگان صفحات صوتی و صفحات رادیویی یا تلویزیونی مصوب ۱۹۶۱؛ معاهده اجراها و صفحات صوتی و وایپو^۳ ۲۰ دسامبر ۱۹۹۶؛ موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی در مورد جنبه‌های حقوق مالکیت فکری (تریپس) به‌ویژه در مورد حق مؤلف و حقوق مرتبط^۴ ۱۹۹۵؛ و معاهده حق مؤلف و وایپو^۵ ۱۹۹۶ (Lovells, 2019). حقوقی که در فرانسه به نویسندگان اعطا می‌شود شامل حقوق مادی^۶ و معنوی^۷ است. حقوق مادی به نویسنده اجازه بهره‌برداری از اثر خود به شیوه‌های مختلف را می‌دهد و نویسنده به ازای آن، سهمی دریافت می‌کند. همچنین در حقوق معنوی، نویسنده از حق احترام به نام، کیفیت و اثر خود برخوردار است. حقوق معنوی در فرانسه شامل حق افشا، حق ولایت بر اثر، حق حرمت نام و عنوان^۸ و حق استرداد اثر^۹ است (Binçtin, 2013). این حقوق به شخص پدیدآور تعلق می‌گیرد که دائمی، غیرقابل انکار و غیرقابل توصیف است. پس از فوت به ورثه وی منتقل می‌شود. همچنین هرگونه افزودن، حذف و یا تغییر اثر بدون توافق پدیدآور و صاحب اثر ممنوع است. این نکته در ماده ۵-۱۲۱ L برای آثار دیداری- شنیداری (صوتی- تصویری) بیان شده است. از این ماده این‌گونه استنباط می‌شود که برای هرگونه تغییر، حذف و افزودن هم باید توافق با پدیدآور وجود داشته باشد.

^۱. Convention for the Protection of Producers of Phonograms against Unauthorized Duplication of Their Phonograms (Geneva Convention)

^۲. Code de la propriété intellectuelle

^۳. the World Intellectual Property Organization (WIPO) Performances and Phonograms Treaty (WPPT)

^۴. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement)

^۵. WIPO Copyright Treaty (WCT)

^۶. Droits patrimoniaux

^۷. Droits moraux

^۸. Droit de divulgation

^۹. Droit de paternité

^{۱۰}. Droit au respect de l'œuvre

^{۱۱}. Droit au retrait et de repentir

افزون بر مواردی که ذکر شد، پدیدآورنده حق دارد در خصوص نحوه انتشار و عرضه اثر به عموم تصمیم‌گیری کند، از ماده ۶- L113 که درباره اختیار پدیدآورنده برای انتشار اثر بی‌نام یا مستعار است، چنین استنباط می‌شود (محسنی، قبولی درافشان، ۱۳۹۲). علاوه بر این، رضایت شخصی و کتبی نویسنده یا ناشر (صاحب حق) در تغییر شکل کتاب به صورت دیجیتال الزامی است.

در ماده ۱۲۲، حمایت از حق مؤلف را به «حقوق نویسندگان در تمام آثار ذهنی، صرف نظر از نوع، شکل بیان، ارزش یا هدف آن‌ها» اعطا می‌کند. حق مادی شامل حق بهره‌برداری متعلق به نویسنده شامل حق عرضه و تکثیر است. هرگونه عرضه یا تکثیر کامل یا جزئی اثر اگر بدون مجوز و رضایت صاحب حق یا وراث او یا جانشینانش انجام شود، نقض حقوق مؤلف به شمار می‌رود. این موضوع شامل ترجمه، اقتباس یا تبدیل، تنظیم یا تکثیر به هر روش یا فرایندی نیز می‌شود. تحلیل ماده ۱۲۲ نمایانگر این است که اثر با داشتن اصالت و عینیت از حمایت قانون برخوردار می‌شود. به این ترتیب ایده‌ها مورد حمایت واقع نمی‌شوند (Code de la propriété intellectuelle, 2022)؛ بنابراین اصالت و عینیت داشتن اثر از شروط اصلی حمایت از حق مؤلف آثار در فرانسه است. تا زمانی که اثری در قالب‌های ذکر شده تجسم پیدا نکند نمی‌تواند از حمایت قانونی برخوردار شود. افزون بر این در خصوص حق تکثیر، قانون‌گذار در ماده ۵-۱۲۲ تصریح می‌کند. زمانی که اثری منتشر شد نویسنده نمی‌تواند از تکثیر و سایر استفاده‌ها جلوگیری کند. دسترسی به اثر از طریق تکثیر موقت با داشتن ویژگی موقتی یا جانبی به‌عنوان بخش جدایی‌ناپذیر و اساسی از فرایندی فنی محسوب می‌شود. تنها هدف از تکثیر موقت اجازه برای استفاده قانونی از اثر یا انتقال اثر میان طرف‌های ثالث از طریق شبکه با استفاده از میانجی یا واسطه صورت می‌گیرد؛ باین حال، تکثیر موقت نمی‌تواند شامل آثار دیگری غیر از نرم‌افزارها و پایگاه‌های داده‌ای باشد، بنابراین نباید دارای ارزش اقتصادی درخوری هم باشد.

قانون مالکیت فکری فرانسه در ماده ۵-۱۲۲، تکثیر و عرضه اثر به‌منظور اهداف پژوهشی یا شخصی در نهادهای غیرانتفاعی مجاز برشمرده است. افزون بر آن، تکثیر و عرضه اثر توسط کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز فرهنگی برای اشخاص ناتوان نیز مجاز است. همچنین اشخاص فوق می‌توانند برای استفاده شخصی هم اقدام به تکثیر و عرضه اثر کنند. تکثیر و کپی اثر در قالب نسخه‌های دیجیتال هم می‌شود. همچنین تکثیر و عرضه اثر توسط اشخاص حقوقی و مؤسسات عمومی، مانند کتابخانه‌ها، آرشیوها، مراکز مستندات و فضاها، فرهنگی چندرسانه‌ای، برای ارائه مشاوره‌های شخصی به کاربران دارای مشکلات حرکتی، جسمی، ذهنی، حسی، شناختی مجاز است. به‌گونه‌ای که کاربر فوق قادر به دسترسی اثر به شکلی که در اختیار سایر کاربران است، نباشد. افزون بر آن، برای سایر کاربران هم که از خدمات کتابخانه‌ها، موزه‌ها و آرشیوها استفاده می‌کنند، عمل تکثیر و عرضه اثر به‌منظور اهداف پژوهشی و مطالعات شخصی مجاز است به شرطی که هدف نهادهای یادشده، غیرانتفاعی باشد؛ بنابراین کتابخانه‌ها و مؤسسات غیرانتفاعی می‌توانند عمل تکثیر را با رعایت استفاده منصفانه از اثر برای کاربران خود انجام دهند.

همچنین در بخش دیگری از این ماده یعنی بند ۱۰ آن^۱، تکثیرهای دیجیتال به‌منظور متن‌کاوی و داده‌کاوی مجاز برشمرده شده است. به عبارتی استفاده از متن‌کاوی و داده‌کاوی برای کشف روابط پنهان میان داده‌هاست. معمولاً حفظ حریم خصوصی و امنیت داده از جمله چالش‌های داده‌کاوی و متن‌کاوی است. به همین دلیل قانون مالکیت فکری فرانسه به این موضوع پرداخته است. استفاده از داده‌ها برای متن‌کاوی و داده‌کاوی بدون اجازه از نویسندگان اثر در راستای اهداف پژوهش علمی توسط

^۱. L122-5, 10° Les copies ou reproductions numériques d'une œuvre en vue de la fouille de textes et de données réalisée dans les conditions prévues à l'article L. 122-5-3;

سازمان‌های پژوهشی، کتابخانه‌های در دسترس عموم، موزه‌ها، خدمات آرشیوی یا نهادهای میراث سینمایی، صوتی یا تصویری مجاز است.

علاوه بر مواردی که در خصوص استفاده و اجازه کتابخانه‌ها و سایر نهادهای غیرانتفاعی در استفاده از آثار و داده‌ها بیان شد، در ماده ۵-۵-۱۲۲ و ماده ۱-۱۳۸ قانون مذکور به کتابخانه‌ها، موزه‌ها، آرشیوها، سایر نهادهای میراث فرهنگی اجازه می‌دهد بدون اجازه نویسنده، اثر غیرقابل دسترس را به صورت غیرتجاری و با حفظ نام نویسنده در دسترس عموم قرار دهند. مطابق همین مواد، اثر غیرقابل دسترس، اثری مورد حمایت قانون است که به طور دائمی در مجموعه کتابخانه‌ها، موزه‌ها، آرشیوها و سایر نهادهای مرتبط میراث فرهنگی نگهداری می‌شود. پس از تلاش توسط مجموعه‌های فوق برای ارائه آن‌ها، از طریق مسیرهای توزیع تجاری مرسوم برای عموم در دسترس نبوده و تاریخ نخستین انتشار یا عرضه آن‌ها به عموم به سی سال یا بیشتر برمی‌گردد. در مواد و تبصره‌های ۱۳۴ و ۳۲۱ قانون فوق در خصوص سهم دریافتی از تکثیر دیجیتالی کتاب‌های غیرقابل دسترس متذکر می‌شود، هنگامی که کتابی بیش از شش ماه در پایگاه کتابشناختی کتابخانه ملی فرانسه^۱ (در ماده ۲-۱۳۴ L) ثبت شده باشد، اجازه تکثیر و نمایش آن به صورت دیجیتالی توسط سازمان مدیریت جمعی (نماینده صاحب حقوق) داده می‌شود. سازمان مدیریت جمعی که نمایندگی صاحب/صاحبان حقوق را بر عهده دارد، در عنوان دوم از کتاب سوم قانون مدنی فرانسه بدین منظور توسط وزیر فرهنگ به تائید رسیده است. سازمان‌های مدیریت جمعی تأیید شده می‌توانند هرگونه توافقی با کاربران با توجه به شرایط تعیین شده توسط صاحب حقوق به منظور فروش، اجاره و سایر حقوق منعقد کنند؛ بنابراین موافقت نویسنده یا وراثت لازم است.

در زمینه تکثیر و نمایش کتاب به صورت دیجیتال در قلمرو ملی هم قانون‌گذار با پرداخت سهمی به صورت غیرانحصاری و برای مدت محدودی که حداکثر پنج سال و قابل تمدید است، آن را مجاز دانسته است. قانون در بند ۵ ماده ۳-۱۳۴ L تصریح می‌کند که سازمان‌های مدیریت جمعی این تضمین را می‌دهند که در مواجهه با توزیع سهم پرداختی به تمام صاحبان حقوق برابری را رعایت کنند، چه طرف قرارداد نشر باشند یا نباشند. همچنین مبلغ سهم دریافتی توسط نویسنده یا نویسندگان کتاب نمی‌تواند کمتر از سهم دریافتی ناشر باشد. افزون بر آن، در صورت نبود مخالفتی^۲ توسط نویسنده یا ناشر در پایان مهلت مقرر (تا شش ماه)، سازمان مدیریت جمعی مجوز تکثیر و نمایش دیجیتالی کتاب غیرقابل دسترس را در قلمرو ملی به ناشری که حق تکثیر این کتاب به صورت چاپی را دارد، می‌دهد. مجوز برای مدت ده سال صادر و البته قابل تمدید است.

وقتی اثری به منظور انتشار و توزیع آن به صورت کتاب، موضوع قرارداد نشر بوده است، نویسنده نمی‌تواند با امانت‌دادن نسخه‌هایی از آن توسط کتابخانه به مردم مخالفت کند. بابت امانت، حق دریافت سهم را مطابق با شرایط مقرر در ماده ۴-۱۳۳ L برای نویسنده محفوظ می‌دارد؛ بنابراین مطابق همین ماده، پرداخت سهم بابت امانت در کتابخانه‌ها به این صورت است، ۱- تقسیم مساوی سهم از بابت امانت کتاب میان نویسندگان و ناشران بر اساس تعداد نسخه‌های کتاب‌های خریداری شده؛ ۲- بخشی از درآمد حاصل از امانت کتاب بابت حق بیمه نویسندگان موضوع ماده ۱۲-۳۸۲ قانون تأمین اجتماعی فرانسه^۳ به منظور

^۱. Bibliothèque nationale de France

^۲. مخالفت نویسنده یا ناشر باید به صورت کتبی به سازمان مدیریت جمعی اعلام شود و حداکثر تا شش ماه پس از ثبت کتاب مربوطه در پایگاه کتابخانه ملی فرانسه انجام گیرد (ماده ۴-۱۳۴ L).

^۳. Code de la sécurité sociale (2010). https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000023034216

حمایت اجتماعی از نویسنده اختصاص می‌یابد. در قانون مالکیت فکری فرانسه علاوه بر در نظر گرفتن سهم برای نویسنده و ناشر، مجازات کیفی سنگینی برای نقض‌کنندگان اثر چه فیزیکی و چه دیجیتال در نظر گرفته است.

معمولاً بخشی از منابع در کتابخانه‌ها به منابع گمنام اختصاص دارد. رویه کتابخانه‌ها برای دسترسی به این آثار باید مطابق با قانون باشد. ماده ۱۰-۱۱۳ L. قانون مالکیت فکری فرانسه اثر گمنام را اثری تعریف کرده که مورد حفاظت قرار داشته و منتشر شده باشد، اما صاحب حقوق آن با وجود جستجوهای دقیق، معتبر و عمیق قابل شناسایی نیست. البته زمانی که اثری بیش از یک صاحب حقوق دارد و یکی از صاحبان حق شناسایی شد، اثر به عنوان اثر گمنام محسوب نمی‌شود. این آثار می‌تواند شامل کتاب، مجله، روزنامه، نشریه یا سایر نوشته‌ها که بخشی از مجموعه‌های کتابخانه‌های عمومی، موزه‌ها، خدمات آرشیوی، مؤسسات نگه‌دارنده میراث سینمایی یا صوتی یا مؤسسات آموزشی باشند. توجه قانون مالکیت فکری فرانسه به حقوق معنوی به قدری است که به جستجوی مناسب از منابع معتبر برای آثار گمنام^۱ مانند پایگاه‌های الکتخ^۲، فهرست مستند مجازی بین‌المللی (ویاف)^۳، فهرست دسترس‌پذیر اطلاعات حقوقی و آثار گمنام^۴ در ماده ۱-۱۳۵ R اشاره شده است.

همانند قانون حق مؤلف آلمان، قانون مالکیت فکری فرانسه هم در ماده ۲-۱۳۵ استفاده از آثار گمنام در کتابخانه‌ها و سایر نهادهای غیرانتفاعی را به شرط استفاده از این آثار در راستای وظایف فرهنگی، آموزشی و پژوهشی و عدم درآمدزایی مجاز شمرده است. البته درآمد حاصل از دسترسی به آثار گمنام در صورتی که صرف هزینه‌های دیجیتال‌سازی و دسترسی به این آثار شود مشکلی ندارد. دسترسی به آثار گمنام هم همانند سایر آثار با رعایت حقوق معنوی خواهد بود. ضمن اینکه تکثیر این آثار به منظور دیجیتال‌سازی، دسترس‌پذیری، فهرست‌نویسی، حفاظت و مرمت انجام می‌شود.

۸-۱. قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان

قانون حق مؤلف آلمان در سپتامبر ۱۹۶۵ تصویب شد. آخرین اصلاحیه آن مصوب ۲۳ ژوئن ۲۰۲۱ در ۲۵ ماده به تصویب رسید. در ماده ۱۵ قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان به نویسنده حق انحصاری بهره‌برداری از اثر خود را در قالب مادی و معنوی می‌دهد. حقوق مادی وی عبارت است از «حق تکثیر»^۵، «حق توزیع»^۶ و «حق نمایش»^۷. علاوه بر این، نویسنده حق انحصاری معنوی اثر خود به صورت «حق ارتباط با عموم»^۸ را نیز دارد. «حق تلاوت، اجرا و ارائه»^۹، «حق دسترسی به اثر برای عموم»^{۱۰}، «حق پخش»^{۱۱}، «حق ارتباط از طریق ضبط ویدئویی یا صوتی»^{۱۲} و «حق ارتباط پخش‌ها و آثار در دسترس عموم»^{۱۳} در زمره حق ارتباط با عموم تعریف کرده است (Act on Copyright and Related Rights (Urheberrechtsgesetz –

^۱. آثار گمنام منظور آثاری است که علی‌رغم داشتن صاحبان حقوق، اما شناسایی آن‌ها بر اساس جستجوهای دقیق در پایگاه‌های اطلاعاتی میسر نیست.

^۲. La base bibliographique Electre

^۳. Virtual International Authority Files (VIAF)

^۴. Accessible Registries of Rights Information and Orphan Works (ARROW)

^۵. the right of reproduction

^۶. the right of distribution

^۷. the right of exhibition

^۸. right of communication to the public

^۹. the right of recitation, performance and presentation

^{۱۰}. the right of making the work available to the public

^{۱۱}. the right of broadcasting

^{۱۲}. the right of communication by video or audio recordings

^{۱۳}. the right of communication of broadcasts and of works made available to the public

UrhG), 2021). در ماده ۱۶ قانون یادشده، «حق تکثیر» به معنای حق تولید نسخه‌هایی از اثر تلقی شده است، چه به صورت موقت و چه به صورت دائمی، بدون توجه به اینکه این نسخه‌ها با چه روشی یا در چه تعدادی تکثیر می‌شوند. پس در قانون آلمان تکثیر اثر در سیستم رایانه‌ای که با عنوان تکثیر موقت نام برده می‌شود را هم پوشش می‌دهد. باید توجه داشت در خصوص حق ارتباط با عموم، همان‌طور که قانون بیان می‌کند، انتشار اثر در صورتی عمومی تلقی می‌شود که برای اکثر افراد جامعه در نظر گرفته شده باشد. هر کس که از طریق رابطه شخصی با شخصی که از اثر بهره‌برداری می‌کند یا با سایر افرادی که اثر برای آن‌ها قابل درک یا به صورت غیرمادی در دسترس قرار گرفته است مرتبط نباشد، عضوی از عموم تلقی می‌شود.

از سوی دیگر، در ماده (a) ۱۹ قانون، «حق دسترسی به اثر برای عموم» به معنای دسترسی اثر برای عموم چه از طریق بی‌سیم و چه باسیم بیان شده است، به نحوی که افراد بتوانند در مکان و زمانی مجزا به اثر دسترسی داشته باشند. به طور کل، از دو حق ارائه و حق دسترسی به اثر برای عموم می‌توان به‌عنوان حق عرضه اثر در محیط فیزیکی و دیجیتال تفسیر کرد. از سوی دیگر، قانون‌گذار با اختصاص موادی به کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مراکز آرشیوی به‌عنوان مراکز و نهادهایی غیرانتفاعی اجازه تکثیر به‌منظور دسترسی، نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی، حفاظت و مرمت از جمله بیش از یکبار و با به‌کارگیری تجهیزات فنی را داده است. علاوه بر این، در ماده (e) ۶۰ قانون اجلا ه می‌دهد کتابخانه‌ها به‌منظور مرمت، اثر را از مجموعه‌های خود تکثیر و به سایر کتابخانه‌ها یا سایر مؤسسات آموزشی، آرشیوها و موزه‌ها توزیع کنند. همچنین آثار مرمت‌شده و نسخه‌های روزنامه‌ها، آثار خارج از چرخه تجاری^۱ یا آثار آسیب‌دیده را از مجموعه‌های خود به امانت دهند. افزون بر آن، کتابخانه‌ها می‌توانند با در نظر گرفتن اهداف غیرانتفاعی کاربر، اثر را برای پژوهش یا مطالعات شخصی در اختیار کاربر قرار دهند. البته کاربران مطابق قانون، اجازه تکثیر تا ۱۰ درصد از یک اثر را نیز دارند.

در کتابخانه‌ها تمام کتاب‌ها دارای نویسنده مشخص نیستند و برخی از منابع در کتابخانه‌ها جزو آثار گمنام یا یتیم محسوب می‌شوند. قانون‌گذار در ماده ۶۱ آثار گمنام را در چند بند تعریف کرده است، (۱) آثار و سایر موضوعات مورد حمایت در کتاب‌ها، نشریات تجاری، روزنامه‌ها، مجلات یا مکتوبات؛ (۲) آثار سینمایی، همچنین رسانه‌های دیداری-شنیداری که آثار سینمایی روی آن‌ها ضبط شده است؛ (۳) رسانه‌های شنیداری در مجموعه‌های کتابخانه‌های عمومی، مؤسسات آموزشی، موزه‌ها، آرشیوها و مؤسسات در حوزه میراث سینمایی و شنیداری، البته این در صورتی است که مجموعه‌ها پیش‌تر منتشر شده باشند و صاحب حق آن‌ها با وجود جستجوی دقیق قابل شناسایی یا ردیابی نباشد.

پس از تعریف آثار گمنام، قانون‌گذار تکثیر و دسترسی عموم به آثار گمنام را مطابق با بندهای زیر مجاز می‌داند. الف) زمانی که اثری چندین صاحب حق داشته باشد، محتوای آن نیز می‌تواند تکثیر و در دسترس عموم قرار گیرد، به شرط اینکه با وجود جستجوی دقیق، امکان شناسایی یا ردیابی تمام صاحبان حقوق وجود نداشته باشد، اما یکی از صاحبان حقوق شناخته‌شده و معروف اثر اجازه استفاده از اثر را داده باشد؛ ب) مجموعه‌هایی که منتشر یا پخش نشده‌اند نیز می‌توانند توسط مؤسساتی که در بند تعاریف آثار گمنام به آن اشاره شده است، استفاده شوند، اگر این مجموعه‌ها با اجازه صاحب حق به عموم

^۱. out-of-commerce works

ارائه شده باشند، بنابراین می‌توان از روی حسن‌نیت^۱ فرض کرد که صاحب حق با استفاده از آن‌ها برای تکثیر و دسترسی به عموم موافقت خواهد کرد؛ ج) تکثیر و ارائه اثر به عموم توسط مؤسسات اشاره‌شده در بند تعاریف فوق تنها در صورتی مجاز است که مؤسسات یادشده در حال انجام وظایفی در راستای منافع عمومی، اهداف فرهنگی و آموزشی باشند، به‌ویژه اگر مؤسسات مجموعه را حفظ و ترمیم کنند و آن‌ها را در مجموعه‌های خود قابل‌دسترس نمایند. همچنین مؤسسات می‌توانند برای ارائه دسترسی به آثار گمنام، هزینه‌ای دریافت کنند که هزینه‌های دیجیتال‌سازی و ارائه به عموم را پوشش دهد.

قانون‌گذار آلمانی شیوه برخورد با آثار گمنام در کتابخانه‌ها و سایر نهادهای فرهنگی و آموزشی را برای حفاظت، ترمیم و دسترسی به آن‌ها مشخص کرده است. تأکید اصلی قانون‌گذار بر اهداف غیرانتفاعی مؤسسات و نهادهاست.

افزون بر این، قانون‌گذار در ماده (a) ۴۵ افراد ناتوان و معلول را هم در نظر گرفته است و تکثیر اثر با اهداف غیرتجاری برای این نوع از کاربران را مجاز قلمداد کرده است. علاوه بر این، نکته دیگر در قانون یادشده بحث «حق استفاده و واگذاری» اثر است که در ماده ۳۱ و (a) ۳۱ قانون موردتوجه قرار گرفته است. در همین ماده به انواع استفاده هم اشاره می‌کند که اگر نوع استفاده هنگام واگذاری حق استفاده، مشخص نشده باشد، براساس هدفی که طرفین در قرارداد مدنظر داشته‌اند، تعیین می‌شود؛ بنابراین رضایت نویسنده در این امر شرط است. قراردادی که به‌موجب آن نویسنده، حقوقی در مورد انواع استفاده‌های مختلف واگذار می‌کند یا در آن نویسنده متعهد به تعهدی است، باید به‌صورت کتبی تنظیم شود؛ اما در مواردی که نویسنده به همه حق استفاده غیرانحصاری و بدون حق‌الزحمه واگذار می‌کند، نیازی به قرارداد کتبی نیست. نویسنده می‌تواند واگذاری را لغو یا به تعهد مربوطه پایان دهد. حق لغو هم پس از گذشت سه‌ماه از زمانی که شخص دیگر اطلاعیه‌ای مبنی بر شروع نوع جدید استفاده از اثر نویسنده را به آخرین نشانی وی ارسال کرده باشد، منقضی می‌شود.

همچنین در ماده ۳۳ قانون «اثر مستمر حقوق استفاده» بیان شده است. در صورتی که دارنده حق که حق استفاده را واگذار کرده تغییر کند یا از آن چشم‌پوشی کند، همین قانون قابل‌اعمال است. از سوی دیگر، در ادامه بیان حق استفاده در قانون گفته شده، از عناصر دیگر «حق فسخ» است. در مواردی که طرفین در مورد حق‌الزحمه متوافق مشترک داشته باشند، حق فسخ اعمال نمی‌شود و تنها با فوت نویسنده منقضی می‌شود. این مسئله در ماده (a) ۳۱ به صراحت بیان شده است.

همچنین قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان در خصوص «سهم منصفانه» تصریح می‌کند که «خالق اثر ادبی و هنری مستحق دریافت اجرت و سهم منصفانه است و در صورتی که در قرارداد سهم غیرمنصفانه‌ای تعیین شده باشد، به درخواست مؤلف، قرارداد تغییر کرده و به‌گونه‌ای تعدیل می‌شود که سهمش با درآمد حاصل از بهره‌برداری تجاری از اثر ادبی و هنری همخوانی داشته باشد». بند ۲ این ماده نیز مقرر می‌دارد که اگر صاحب حق بعداً متوجه شرایط غیرمنصفانه بودن سهم قراردادی‌اش شود تا دو سال از تاریخ اطلاع نیز حق اقامه دعوی خواهد داشت (صادقی، محسن، ۱۳۹۳). در ماده ۳۲ به توافق میان نویسنده و طرف دیگر در خصوص سهم توافق‌شده برای واگذاری حقوق استفاده و اجازه استفاده از اثر اشاره می‌کند چراکه سهم منصفانه نباشد، نویسنده می‌تواند از طرف مقابل بخواهد که به اصلاح توافقنامه رضایت دهد تا سهم منصفانه به وی اختصاص یابد. سهم

^۱ حسن‌نیت به معنای صداقت و درستی، همکاری صادقانه، تعهد به همکاری و یا اصطلاحاتی از این قبیل، بیشتر در قلمرو قراردادها مدنظر است. حسن‌نیت با این مفهوم در حقوق ایران به‌صراحت به کار نرفته است، اما با تأمل در قوانین مشخص شد که حقوق ایران حسن‌نیت را به‌طور سلبی و ایجابی موردتوجه قرار داده است (انصاری، ۱۳۸۸).

منصفانه باید با شرایط استفاده مانند ماهیت و دامنه، به‌ویژه مدت، فراوانی، وسعت و زمان استفاده مطابقت داشته باشد. البته در توافقیها باید ساختار و تعداد کاربران استفاده‌کننده هم مشخص شود.

همچنین در قانون فوق به سهم کتابخانه‌ها و امانت اثر هم اشاره شده است. در ماده ۲۷ قانون آمده است که اگر نسخه‌های اصلی یا کپی از طریق نهادهای دسترس‌پذیر برای عموم (مانند کتابخانه) امانت داده شوند، نویسنده باید سهم منصفانه‌ای از امانت‌دادن نسخه‌های اصلی یا کپی‌های اثرش که انتشار آن‌ها در ماده ۱۷ (۲) مجاز است را دریافت کند. «امانت‌دادن» به معنای انتقال با زمان محدود برای استفاده است که نه به‌طور مستقیم و نه غیرمستقیم در خدمت اهداف انتفاعی باشد. مطالبات مربوط به سهم منصفانه که بیان شد از طریق جوامع جمع‌آوری انجام می‌شود. قانون‌گذار این موضوع را برای اجاره ضبط ویدئویی و صوتی در نظر گرفته که از طریق جوامع جمع‌آوری سهم منصفانه‌ای به نویسنده پرداخت شود.

در قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ ایران، تعبیر حدود متعارف به‌جای استفاده منصفانه به کار گرفته شده و البته به سهم منصفانه پدیدآورندگان اشاره نشده است. علاوه بر این، در پیش‌نویس لایحه قانون حمایت حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط برخی از مواد پیش‌نویس به آن اشاره داشته که در بخش مربوطه تشریح خواهد شد.

۲. استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای حق مؤلف دیجیتال در نظام حقوقی ایران

۲-۱. قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸ و پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط / بازنگری شهریور ۱۳۹۸

به‌منظور حمایت از مراکز غیرانتفاعی مواردی به‌عنوان استفاده مجاز از آثار موردحمایت حق مؤلف آمده است. در مواد ۷، ۸، ۹، ۱۰ و ۱۱ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ به استفاده آموزشی، شخصی و نقل اثر در حدود متعارف اشاره می‌کند. همچنین در پیش‌نویس لایحه هم فصل سوم را به استثنای حقوق پدیدآورنده اختصاص داده است. همچنین در ماده ۱۷^۲ پیش‌نویس، قانون‌گذار تصریح می‌کند که بهره‌برداری از آثار در راستای استفاده‌هایی که ذکر شد نباید با بهره‌برداری عادی از اثر منافات داشته باشد یا به منافع مشروع صاحب حق، زیان غیرمتعارف وارد سازد. این ماده در هماهنگی با معاهده برن و شروط آزمون سه‌گام بیان شده است. در کتابخانه‌های دیجیتالی آنچه برای دیجیتال‌سازی کتاب رخ می‌دهد را نمی‌توان صرفاً تکثیر موقت نامید، چراکه با آنچه در ماده ۱۷ و ۲۳^۳ پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط ۱۳۹۸ بیان شده مغایرت دارد.

۱. در صورتی که اصل یا نسخه‌های اثر از طریق فروش با رضایت شخصی که حق توزیع آن‌ها را در قلمرو اتحادیه اروپا یا طرف متعاقد دیگر موافقت‌نامه در منطقه اقتصادی اروپا دارد منتشر شده باشد، اشاعه آن‌ها به‌جز از طریق اجاره، مجاز است.

۲. ماده ۱۷. بهره‌برداری از آثار موردحمایت این قانون بدون اجازه‌ی پدیدآورنده یا دارنده‌ی حق، در موارد مذکور در مواد (۱۸) تا (۳۱) مجاز است. در کلیه‌ی این موارد، بهره‌برداری از اثر نباید با بهره‌برداری عادی از آن منافات داشته باشد یا به منافع مشروع دارنده‌ی حق، زیان غیرمتعارف وارد سازد.
۳. ماده ۲۲- تکثیر موقت اثر با رعایت شرایط زیر مجاز است:

۱- در فرایند انتقال دیجیتالی اثر یا قابل دریافت شدن اثر ذخیره‌شده صورت گرفته باشد؛ ۲. به‌وسیله‌ی شخص حقیقی یا حقوقی انجام شده باشد که با اجازه‌ی دارنده‌ی حق یا به‌موجب قانون، مجاز به انتقال دیجیتالی یا قابل دریافت‌سازی اثر است؛ ۳- جزء لاینفک فرایند انتقال یا قابل دریافت شدن اثر باشد که هنگام عملیات عادی دستگاه مورداستفاده رخ می‌دهد و نسخه‌ی تکثیرشده سپس خودبه‌خود و بدون اینکه بازایی آن برای سایر مقاصد امکان‌پذیر باشد، حذف شود.

در قانون سال ۱۳۴۸ علاوه بر مواد پیش‌گفته در خصوص استفاده متعارف، در ماده ۳ و ۴ به حقوق معنوی و مادی پدیدآور اشاره می‌کند. همچنین مطابق ماده ۵ پدیدآور می‌تواند برخی حقوق مادی خود را به دیگری واگذار کند. در بند ۳ همین ماده ضبط تصویری یا صوتی اثر بر روی صفحه یا نوار یا هر وسیله دیگر و بند ۵ هم تکثیر و عرضه اثر را از راه چاپ، نقاشی، عکاسی، گراور، کلیشه و قالب‌ریزی و مانند آن این امکان وجود دارد که پدیدآور استفاده از حقوق خود را به غیر واگذار کند. در پیش‌نویس لایحه افزون بر موادی که توضیح داده شد، ماده ۷ آن به حقوق معنوی اشاره می‌کند. حقوق معنوی قابل انتقال به دیگری نیست. به جز حقوقی که در قانون ۱۳۴۸ بدون تغییر مانده است، حق افشای عمومی اثر که تا پیش‌ازین در قوانین نیامده بود، در پیش‌نویس اضافه شده است؛ بنابراین استفاده عمومی از اثر همان‌طور که در قانون ۱۳۴۸ در مورد تکثیر و عرضه اشاره شد، نیاز به اخذ مجوز از پدیدآور اثر را دارد. از سوی دیگر، ماده ۱۵ پیش‌نویس به حقوق مادی پدیدآورنده اختصاص دارد. حقوق مادی قابل‌واگذاری به غیر است. حق تکثیر اثر، اجراء، اقتباس و هرگونه تبدیل یا تنظیم آن، توزیع اصل یا کپی اثر به عموم، از راه عرضه برای فروش، فروش یا دیگر طرق انتقال مالکیت، اجاره اصل یا کپی اثر دیداری شنیداری، ترجمه، پخش و سایر طرق مخایره به عموم حقوق مادی اثر را شکل می‌دهند که حق انحصاری انجام یا واگذاری آن به غیر به عهده پدیدآور یا صاحب حق است. از دیگر مستثنیات پیش‌نویس لایحه، اجازه تبدیل قالب اثر برای استفاده افراد دارای معلولیت است که در فصل دهم و ماده ۳۰ بیان شده است. بدین منظور، تبدیل قالب اثر برای افراد مدنظر به محدودیت جسمی قادر به خواندن، دیدن یا شنیدن آثار در قالبی که انتشار یافته نباشند، تکثیر و توزیع اثر بدون اجازه صاحب حق با رعایت شرایطی^۱ مجاز خواهد بود. در قانون سال ۱۳۴۸ مستثنیات مجزایی برای اشخاص فوق ذکر نشده است و تنها می‌توان از موادی که پیش‌تر در باب استفاده‌های متعارف نام برده شد، استفاده نمود. در قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸ و پیش‌نویس مربوطه، حدود متعارف به کار رفته است. ضمن اینکه در قانون فوق در خصوص سهم پدیدآورندگان و تسهیم آن اشاره‌ای نشده است؛ اما در پیش‌نویس لایحه یادشده در برخی از مواد مانند ماده ۴۳ و برخی مواد دیگر به سهم پدیدآورندگان و میزان سهم توجه شده است. ضمن اینکه در ماده ۱۳۲ پیش‌نویس، چگونگی محاسبه مبلغ حق سهمی از بازفروش اثر موضوع مواد ۱۶ و ۷۴ آن‌که به آثار تجسمی و دیداری شنیداری اختصاص دارد را منوط به تدوین آیین‌نامه اجرایی کرده است. البته مناسب بود در پیش‌نویس قانون فوق به سهم منصفانه و میزان تسهیم آن میان پدیدآورندگان آثار پرداخته می‌شد.

طرفین و ذی‌نفعان باید توجه داشته باشند، در خصوص مواردی به جز مستثنیات که نیاز به اخذ مجوز از پدیدآور و صاحب حق نیست، در اعطای حقوق و اجازه بهره‌برداری به غیر به صورت انحصاری و غیرانحصاری ضروری است که واگذاری و اجازه بهره‌برداری از حقوق مادی اثر به صورت مکتوب و با امضای پدیدآورنده یا صاحب حق باشد، چراکه در غیراینصورت در برابر اشخاص ثالث قابل استناد نخواهد بود. این موضوع در ماده ۵۰ پیش‌نویس لایحه بیان شده است. ضمن اینکه در ماده ۵۲ پیش‌نویس لایحه، شرایط قراردادی در واگذاری یا اجازه بهره‌برداری از حقوق مادی اثر در عوض دریافت سهم تصریح شده است. طرف قرارداد موظف است در فواصل زمانی مشخص در قرارداد، گزارش کامل، شفاف و قابل ارزیابی از میزان بهره‌برداری‌ها، درآمدها و هزینه‌ها به صورت مکتوب به پدیدآورنده یا قائم‌مقام او ارائه و حق تألیف را مطابق قرارداد پرداخت کند. در صورت عدم ارائه گزارش یا ارائه اطلاعات نادرست، طرف قرارداد مکلف به جبران خسارت وارده خواهد بود.

۱. استفاده از اثر در قالبی که انتشار یافته برای افراد یادشده غیرممکن یا مشکل باشد؛ ۲- اثر در قالب قابل استفاده برای افراد مذکور با شرایط متعارف در بازار یافت نشود؛ ۳- اثر به‌طور خاص برای افراد مذکور تبدیل شود و تنها توسط خود آن‌ها مورد استفاده قرار گیرد؛ ۴- تبدیل قالب اثر تا حدودی انجام شود که برای استفاده افراد مذکور ضرورت دارد؛ و ۵- منبع و نام پدیدآورنده به‌طور متعارف روی اثر تبدیل شده ذکر شود.

کتابخانه‌ها و ناشران به نظر بتوانند از این ماده هنگام تنظیم قرارداد و در صورت پرداخت سهم منصفانه به پدیدآور و صاحب حق، شرایط قراردادی مشابهی را لحاظ کنند.

۲-۲. قانون ترجمه و تکثیر کتب، نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲

در ماده ۵ قانون به استفاده آموزشی از اثر به شرطی که جنبه غیرانتفاعی داشته باشد و مجوز نسخه‌برداری از آن توسط وزارت فرهنگ و هنر (فرهنگ و ارشاد اسلامی) به تصویب رسیده باشد. همچنین تبصره ماده ۵ قانون یادشده به استفاده شخصی و خصوصی از اثر هم اشاره دارد. در ماده ۲ قانون به تکثیر کتاب و نشریات اختصاص دارد که تکثیر آثار به همان زبان و شکلی که چاپ شده به قصد فروش یا بهره‌برداری مادی از آن بدون اجازه صاحب حق ممنوع است. البته حمایت قانون فوق از ترجمه و تکثیر منابع بیان‌شده، با رعایت ماده ۲۲ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸ است که بیان می‌کند اثر زمانی از حمایت برخوردار است که برای نخستین بار در ایران منتشر شده باشد. در غیر این صورت از حمایت قانون برخوردار نیست؛ بنابراین با این توصیف، کتاب‌ها و منابعی که خارج از ایران منتشر می‌شوند ولی توسط ناشران در داخل کشور بدون اجازه از صاحب حقوق ترجمه و تکثیر می‌شوند از حمایت قانون برخوردار نیست و ناشر و مترجم نقضی صورت نداده است. بر همین اساس، قانون ترجمه و تکثیر این موضوع را تا حدودی در نظر گرفته است و قانون‌گذار برای حمایت از آثاری که شامل ماده ۲۲ قانون ۱۳۴۸ نمی‌شوند و در خارج از کشور منتشر شده‌اند، ماده ۱۶ قانون ترجمه را ارائه کرده است. منظور از این ماده این است که اگر مقابله‌نامه یا قرارداد متقابل بین دو کشور در زمینه ترجمه و تکثیر آثار وجود داشته باشد، آثار از حمایت قوانین دو کشور برخوردار خواهند بود.

۲-۳. قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲

طبق ماده ۶۳ فصل اول این قانون که مربوط به حقوق مؤلف در بستر مبادلات الکترونیکی است مقرر می‌دارد که حق تکثیر، اجرا و توزیع (عرضه و نشر) آثار مورد حمایت قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان ۱۳۴۸/۹/۳ و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲/۹/۲۶ و قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴، به صورت داده‌پیام^۲ منحصرأ در اختیار مؤلف است. تمامی آثار و تألیفاتی که در قالب داده‌پیام هستند، مشمول قوانین مذکور در این ماده و قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰/۴/۱ و آیین‌نامه اصلاحی اجرای قانون ثبت علائم تجاری و اختراعات مصوب ۱۳۳۷/۴/۱۴ خواهد بود، منوط بر آن‌که امور مذکور در آن دو قانون، موافق مصوبات مجلس شورای اسلامی باشد. ماده ۶۳، لزوم کسب اجازه از مؤلف برای ارائه اثر به صورت دیجیتال در کتابخانه‌های دیجیتال را تقویت می‌کند. با وجود این، می‌توان گفت این ماده درباره عرضه و نشر و به عبارتی تکثیر، اجرا و توزیع آثار مورد حمایت به صورت داده‌پیام قاعده وضع کرده است و به نظر نمی‌رسد درباره صرف تکثیر و نمایش بر روی صفحه رایانه در کتابخانه‌های دیجیتال مصداق داشته باشد (صفایی و افشارقوچانی، ۱۳۹۵).

۲-۴. قانون جرائم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸

۱. ماده ۶- در مورد تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی حمایت‌های مذکور در این قانون به شرط وجود عهدنامه یا معامله متقابل نسبت به اتباع سایر کشورها نیز جاری است.

۲. Datamessage

در قانون فوق تنها ماده ۱ به موضوع پژوهش حاضر ارتباط دارد. طبق این ماده هرکس به طور غیرمجاز به داده‌ها یا سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی که به وسیله تدابیر امنیتی حفاظت شده است دسترسی یابد، به حبس از نودویک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون ریال تا بیست میلیون ریال هر دو مجازات محکوم خواهد شد.

در تکمیل ماده ۱، ماده ۱۲ قانون مذکور هم به حبس و جزای نقدی برای استفاده غیرمجاز از داده‌های متعلق به دیگری اشاره می‌کند.

نتیجه گیری

مهم‌ترین رکن ارتباط حق مؤلف با کتابخانه‌ها، یعنی استثنائات و معافیت‌ها است که از منظر منابع دیجیتال اسناد و قوانین بین‌المللی و داخلی تحلیل شدند. ۱۳ قانون، معاهده و دستورالعمل جامعه پژوهش را شکل دادند. دستورالعمل پارلمان و شورای اتحادیه اروپا، معاهده برن، معاهده حق مؤلف واپسو، معاهده اجراها و صفحات صوتی واپسو، معاهده رم، معاهده ژنو، قانون مالکیت فکری فرانسه و قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان بررسی و مطالعه شدند. در کنار اسناد بین‌المللی، قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸، پیش‌نویس لایحه حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط، قانون ترجمه و تکثیر کتب، نشریات و آثار صوتی، قانون تجارت الکترونیکی و قانون جرائم رایانه‌ای از جمله قوانین داخلی بودند که از دیدگاه استثنائات حق مؤلف تحلیل شدند.

تحلیل اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که توجه به مباحث دیجیتال در زمره موضوعات مهم در برخی اسناد بوده است. **دستورالعمل پارلمان اروپا ۲۰۱۹**، متن‌کاوی و داده‌کاوی را به منظور اهداف آموزشی و پژوهشی جزو استثنائات اجباری برشمرده است. در دستورالعمل مذکور استثنائات دیگری همچون تکثیر، استفاده شخصی غیرتجاری، فعالیت‌های غیرتجاری توسط کتابخانه‌ها و سایر نهادهای مرتبط و ذخیره موقت به عنوان معافیت و استثناء مدنظر قرار گرفته است. بدیهی است تمام استثنائات مذکور با هدف آموزشی و پژوهشی مورد حمایت است. افزون بر آن، دسترسی اشخاص ناتوان به آثار هم با در نظر گرفتن استثنائاتی مغفول نمانده است.

در معاهده برن که آزمون سه‌گام از آنجا مطرح شد به اعمال و کاربست شروط آزمون سه‌گام در ابزارها و منابع دیجیتال تصریح شده است. بدین سبب که به قوانین ملی اجازه می‌دهد تا محدودیت‌ها و استثنائات جدیدی مناسب با فضای دیجیتال اتخاذ کنند. محدودیت‌ها و استثنائات در قوانین ملی مانند استفاده شخصی، اهداف پژوهشی و کتابخانه‌ای و معافیت‌های مورد استفاده در فناوری‌های جدید شامل ابزارهای دیجیتال و برخط خواهد بود؛ بنابراین طبق آنچه در معاهده برن برای آزمون سه‌گام بیان شده است. هر استثنایی باید سه شرط را رعایت کند: اجازه تکثیر اثر در موارد خاص؛ منافات نداشتن تکثیر اثر با بهره‌برداری عادی از آن و ضربه‌زدن به منافع قانونی و مشروع نویسنده. بر همین اساس، در قوانین حق مؤلف ایران مانند قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸، استثنائات و محدودیت‌ها به صورت استفاده متعارف از اثر بیان شده است. در قانون بیان شده با توجه به سبب آن، با ابزارها و محیط دیجیتال مطابقت ندارد؛ اما می‌توان برخی از مواد آن را برای حوزه‌های دیجیتال به کار برد. در پژوهش **کایلین (۲۰۱۴)** با بررسی گوگل‌بوکس و قوانین اتحادیه اروپا به این نتیجه دست یافت که استفاده منصفانه راه‌حلی موقتی برای دسترسی به کتاب‌ها در گوگل‌بوکس است. البته این موضوع برای گوگل‌بوکس که جنبه انتفاعی دارد صدق می‌کند اما برای کتابخانه‌ها که با اهداف غیرانتفاعی و کمک به مقاصد آموزشی و علمی بنیان نهاده شدند، کارایی ندارد. چراکه با استنباط صحیح از قوانین، کتابخانه‌ها تا حدود زیادی می‌توانند در راستای منافع غیرانتفاعی گام بردارند.

به دلیل فضای متفاوت محیط دیجیتال و فیزیکی، معاهده حق مؤلف واپس برای محیط دیجیتال و منابع منتشر شده در آن به طور خاص کاربرد دارد. در ماده ۱۰ آن به استثنائات و محدودیت‌ها اختصاص یافته بود. در این معاهده، آزمون سه‌گام و شروط آن مورد تصریح واقع شده است. البته با توجه به مسائلی مانند آنچه در بند ۲ ماده مذکور بیان شده بود که در آن استثنائات و محدودیت‌ها به موارد خاص و ویژه تقلیل یابد، به همین دلیل، براساس قطعنامه جدیدی کشورها می‌توانند استثنائات و محدودیت‌ها را برای محیط دیجیتال هم مدنظر قرار دهند. این موضوع برای تکثیر آثار به‌ویژه در محیط دیجیتال هم صدق می‌کند. پس این امکان برای کشورها فراهم است تا از مواد ۱ و ۱۰ معاهده حق مؤلف واپس برای استثنائات و محدودیت‌ها برای منابع دیجیتال در قوانین ملی خود استفاده کنند. افزون بر معاهده حق مؤلف واپس، معاهده اجراها و صفحات صوتی واپس هم ضمن هماهنگی و انطباق کامل با آزمون سه‌گام که برای محدودیت‌ها و استثنائات شروطی را معین کرده بود، ماده ۱۶ آن، محدودیت‌ها و استثنائات استفاده از صفحات صوتی و اجراها در محیط دیجیتال را به قوانین داخلی کشورها واگذار کرده است. تا قوانین داخلی در زمینه تکثیر و ذخیره دیجیتال تصمیم‌گیری نمایند. در معاهده رم، ذخیره موقت آثار صوتی و اجراها برای استفاده‌های شخصی، آموزشی و علمی مجاز برشمرده است. در آرشیوها و کتابخانه‌های دیجیتالی ذخیره‌سازی موقت منابع دیجیتال در فرایند دیجیتال‌سازی و حفاظت از منابع مذکور امری ضروری است، چراکه دسترسی بلندمدت به منابع دیجیتال را فراهم می‌کند؛ بنابراین برای استفاده از مواد قانونی و قانونمند کردن این موضوع می‌توان از ماده ۱۵ در معاهده رم برای ذخیره‌سازی موقت منابع دیجیتال بهره برد. پس قانون‌گذاران به‌منظور انطباق با محیط دیجیتال و استفاده از استثنائات مذکور در کتابخانه‌ها، از ماده ۱۵ معاهده رم مربوط به ذخیره موقت برای آثار شنیداری و صوتی می‌توانند در تدوین و اصلاح قوانین استفاده کنند. معاهده ژنو هم به‌منظور جلوگیری از نقض و تکثیر غیرمجاز صفحات صوتی، با لحاظ کردن شروطی همچون استفاده و سهم منصفانه، استفاده‌های آموزشی و پژوهش‌های علمی و استفاده در حیطه سرزمینی دارای مجوز، استثنائاتی را به‌منظور حمایت از تولیدکنندگان صفحات صوتی در نظر گرفته است. با تحلیلی که از قانون مالکیت فکری فرانسه انجام شد، قانون مذکور تکثیر موقت را به‌عنوان بخش لاینفک فرایند فنی تعریف می‌کند؛ بنابراین تکثیر و عرضه اثر توسط کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز فرهنگی در محیط دیجیتال و انتقال فایل‌های دیجیتال را می‌توان به‌عنوان فرایند فنی در دیجیتال‌سازی تعریف نمود. به عبارتی، با در نظر گرفتن اهداف پژوهشی و مطالعات شخصی برای مراکز بیان‌شده که بنیان آن‌ها بر مبنای اهداف غیرانتفاعی است، می‌تواند عمل تکثیر را مجاز برشمرد. این موضوع در پژوهش **کروز (۲۰۰۸)** با عنوان استثنائات کتابخانه‌ای مورد توجه قرار گرفته است.

متن کاوی و داده‌کاوی هم از جمله فنون هوش مصنوعی در قانون مالکیت فکری فرانسه مورد توجه قرار گرفته است. در بند ۱۰ قانون فوق، تکثیرهای دیجیتال به‌منظور انجام فرایندهای داده‌کاوی و متن‌کاوی را مجاز قلمداد کرده است. قانون مالکیت فکری فرانسه با در نظر گرفتن شرایط دسترسی به اثر برای کتابخانه‌ها، تصریح کرده است زمانی که کتابی بیش از شش ماه از ثبت آن در پایگاه داده‌ای کتابخانه ملی فرانسه گذشته باشد، اجازه تکثیر و عرضه آن به شکل دیجیتالی توسط سازمان مدیریت جمعی حق مؤلف به کتابخانه داده می‌شود. در جای دیگری از قانون مذکور هم برای بازیابی اسامی نویسندگان به‌منظور شناسایی آثار گمنام و حفظ حقوق معنوی پدیدآور اثر از پایگاه‌های مستندسازی مانند ویاف بهره می‌گیرد. در ایران برای شناسایی آثار گمنام از فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان^۱ که توسط سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران تهیه شده است، می‌توان استفاده نمود. در ماده ۶۱ قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان برای تکثیر و عرضه آثار گمنام، همانند قانون مالکیت فکری فرانسه شروطی

1. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/searchPersonalNameEntry.do>

مانند جستجوی دقیق تمام صاحبان حقوق را مقرر می‌دارد. البته برای نویسندگان مشترک، کسب اجازه استفاده از یکی از صاحبان حقوق هم کفایت می‌کند. نباید فراموش کرد تأکید قانون‌گذار بر اهداف آموزشی و پژوهشی مؤسسات غیرانتفاعی متمرکز است. ضمن اینکه در قانون فوق استثنائاتی برای اشخاص ناتوان و کم‌توان در نظر گرفته است. به همین منظور، اشخاص مذکور می‌توانند آثار علمی و ادبی را برای استفاده شخصی خود تکثیر نمایند. در این زمینه قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ استثنائات مجزایی را ذکر نکرده است، اما در پیش‌نویس لایحه اجازه تبدیل قالب اثر برای استفاده اشخاص مذکور داده شده است.

نگاه ویژه قانون مالکیت فکری فرانسه به کتابخانه‌ها در زمینه مستثنیات حوزه دیجیتال به صورت دقیق و متقن از نکات قابل تأمل در قانون مذکور است که لازم است در اصلاح قوانین حق مؤلف ایران از آن الگوبرداری شود. افزون بر مواردی که بیان شد، مطابق قانون مذکور، تکثیر آثار گمنام در راستای اهدافی به منظور دیجیتال‌سازی، دسترس‌پذیری، فهرست‌نویسی، حفاظت و مرمت صورت می‌گیرد. این موضوع توسط قانون‌گذار آلمانی هم مدنظر قرار گرفته است و به کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مراکز آرشیوی به‌عنوان مراکز غیرانتفاعی اجازه تکثیر به منظور اهداف بیان‌شده را می‌دهد. در قانون حق مؤلف آلمان با انتقال هر نسخه از اثر، یک تکثیر موقت در سیستم رایانه ایجاد می‌شود. قانون مذکور علاوه بر این تکثیر، در زمینه حق عرضه و ارائه اثر هم ماده‌ای را اختصاص داده بود. به این ترتیب، برای منابع فیزیکی و دیجیتال در کتابخانه‌ها کاربرد دارد. در قوانین حق مؤلف ایران هم پیش‌نویس لایحه حمایت حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط برای تکثیر محدود به منظور مقاصد شخصی، آموزشی، تکثیر توسط کتابخانه و مراکز و مؤسسات بایگانی^۱، تکثیر موقت، تکثیر به منظور تهیه نسخه پشتیبان، استفاده برای افراد دارای معلولیت استثنائاتی با اهداف غیرانتفاعی مقرر کرده است. به نظر تعدیل برخی استثنائات می‌تواند در جهت اهداف حفاظتی و دیجیتال‌سازی کتابخانه‌ها سودمند باشد. پژوهش‌های شاکری و اسماعیلی‌بدکی (۱۳۹۶)، روکانا (۲۰۱۷) و فلین و همکاران (۲۰۲۲) در همخوانی با پژوهش کنونی، استثنائاتی مانند استفاده‌های آموزشی و پژوهشی و سایر معافیت‌ها را کافی نمی‌دانند. در پیش‌نویس لایحه حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط حق اجاره برای آثار دیداری شنیداری بیان شده است، اما از حق اجاره شاید بتوان به منظور تکثیر، کپی و عرضه اثر با اجازه پدیدآور و صاحب حقوق در عرضه کتاب و دیجیتال‌سازی در کتابخانه‌های دیجیتالی بهره برد. بر مبنای ماده ۱۷ و ۲۲ پیش‌نویس لایحه، کسب مجوز از پدیدآور و صاحب حق برای فرایندهای فنی دیجیتال‌سازی هم جهت عرضه و تکثیر اثر و هم به منظور حفاظت دیجیتالی از کتاب منتشرشده برای سال‌های متمادی ضرورت دارد. مواد مقرر در پیش‌نویس در انطباق و هماهنگی با معاهده برن و شروط آزمون سه‌گام ارائه شده است. علاوه بر پیش‌نویس مذکور، قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ نه به‌اندازه پیش‌نویس اما مطابق ماده ۵ آن پدیدآور می‌تواند برخی حقوق مادی خود را به دیگری واگذار کند. در بند ۳ همین ماده، حق تکثیر، عرضه و ضبط تصویری یا صوتی که می‌توان از آن به‌عنوان ذخیره اثر نام برد، از جمله حقوق مادی اثر است که در محیط دیجیتال هم کاربرد دارد. بدین ترتیب، با کسب اجازه از پدیدآور در مورد حقوق مورد اشاره می‌توان کتاب‌های منتشرشده را در کتابخانه‌های دیجیتالی ارائه و در دسترس کاربران قرار داد. ضمن اینکه با دیجیتال‌سازی به بعد حفاظتی کتاب هم توجه می‌شود. افزون بر دو قانون و پیش‌نویس مورد اشاره در ایران، قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲ در حوزه دیجیتالی به بازنگری و تعمیق بیشتری نیاز دارد تا آثاری که در

۱. پیشنهاد می‌شود به‌جای استفاده از مراکز و مؤسسات بایگانی در پیش‌نویس، در کنار کتابخانه، «مراکز آرشیوی، موزه‌ها، مؤسسات و مراکز اطلاع‌رسانی» بیان شود.

محیط دیجیتال در معرض تکثیر و عرضه عموم قرار می‌گیرند هم مورد حمایت واقع شوند و گرنه همان‌طور که در این قانون هم اشاره شده است، ارجاع به همان قانون سال ۱۳۴۸ برای رفع برخی از کمبودها در محیط جدید شده است که نمی‌تواند پاسخگوی مسائل جدید باشد. با گذشت بیست‌ویک سال از تصویب قانون تجارت الکترونیکی، کتابخانه‌ها، آرشیوها، موزه‌ها و سایر مراکز اطلاع‌رسانی با مسائل جدید فناوری مواجه هستند. پژوهشی مانند **صادقی، حسین (۱۳۹۳)** بر این موضوع صحنه گذاشته و اشکالاتی بر قوانین داخلی وارد نمود. قانون دیگری که در محیط دیجیتال مطرح شده است، قانون جرائم رایانه‌ای است که تنها ماده ۱ و ۱۲ آن به استفاده‌های غیرمجاز پرداخته است. هرچند، این قانون هم به اصلاح و بازنگری نیاز دارد اما این دو ماده برای استفاده‌های غیرمجاز و نقض حقوق پدیدآورندگان در کتابخانه‌های دیجیتالی می‌توان استنباط نمود.

علی‌رغم آنکه در قانون حق مؤلف و حقوق مرتبط آلمان و قانون حقوق مالکیت فکری فرانسه، دستورالعمل اروپا و سایر معاهدات مورد بررسی به مباحث دیجیتال تا حد بسیار زیادی پرداخته شده بود، اما در قوانین حق مؤلف مورد مطالعه این موضوع تا حد بسیاری کمرنگ است. برخی از مواد مطرح شده در مورد تکثیر موقت و سایر استثنائات در پیش‌نویس لایحه بیان شده بود که ناکافی است. با این توصیف‌ها، پژوهش کنونی پیشنهاد می‌دهد قانون‌گذار در خصوص استثنائات و معافیت‌های کتابخانه‌ای، پیش‌نویس لایحه قانون مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط ایران با در نظر گرفتن منابع دیجیتال مورد اصلاح مجدد و بازنگری قرار گیرد.

پیشنهادها

برخی از پیشنهادها برای اصلاح قوانین حق مؤلف ایران به‌ویژه پیش‌نویس لایحه مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط ایران به شرح زیر است:

- ارائه استثنائات جدید برای اشخاص ناتوان، کتابخانه‌ها، استفاده‌های شخصی و موضوعاتی مانند داده‌کاوی و متن‌کاوی؛
- استفاده از معافیت‌ها و استثنائات با اهداف پژوهشی، آموزشی و حفاظت از میراث فرهنگی؛
- استفاده از حق تکثیر در کتابخانه‌ها برای مرمت، نسخ مفقودشده و آسیب‌دیده؛
- استفاده از قاعده فقهی «اذن در شی، اذن در لوازم آن است» در بازنگری قوانین به‌منظور دریافت استثنائات توسط کتابخانه‌ها؛
- استفاده از معافیت‌هایی به‌منظور منع دور زدن تدابیر فنی برای کتابخانه‌ها و استفاده‌های آموزشی و علمی؛
- تکثیر و ذخیره موقت منابع مورد حمایت قانون حق مؤلف به‌منظور استفاده‌های شخصی، آموزشی و علمی؛
- گنجانیدن تکثیر موقت به‌عنوان بخش جدایی‌ناپذیر فرایند فنی در محیط دیجیتال؛
- اجازه به کتابخانه‌ها توسط سازمان‌های مدیریت جمعی حق مؤلف برای تکثیر و عرضه منابع کتابی در صورت ثبت بیش از شش ماه؛ با جستجو در آپیک کتابخانه ملی ایران (با الگو از قانون مالکیت فکری فرانسه)؛
- اجازه به کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مراکز آرشیوی برای تکثیر، عرضه و ارائه آثار گمنام در راستای اهدافی به‌منظور دیجیتال‌سازی، دسترس‌پذیری، فهرست‌نویسی، حفاظت و مرمت.

قدردانی

پژوهشگر لازم می‌داند از شورای پژوهش سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران برای حمایت معنوی و تصویب طرح پژوهشی که مقاله حاضر برگرفته از آن است قدردانی نماید. همچنین از زحمات ناظر محترم طرح پژوهشی آقای دکتر ستار زرکلام، دانشیار گروه حقوق خصوصی دانشگاه شاهد سپاسگزاری می‌شود. از نظرات ارزشمند داوران محترم نهایت سپاس و قدردانی را دارم.

تضاد منافع

مقاله حاضر هیچ‌گونه تعارض منافی ندارد.

منابع

- آگنیو، گریس (۱۳۹۸). مدیریت حقوق دیجیتال: راهنمای فنی و عملی برای کتابداران (ترجمه میترا صمیعی و زینب پاپی). تهران: کتابدار (۲۰۰۸).
- انصاری، علی (۱۳۸۸). مفهوم و معنای حسن نیت در حقوق ایران و فرانسه. پژوهش‌های حقوق تطبیقی (مدرس علوم انسانی)، ۱۳ (۴)، ۱۹-۴۶. <https://sid.ir/paper/94179/fa>
- پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط ۱۳۹۸.
- شاکری، زهرا (۱۳۹۴). استفاده منصفانه از آثار ادبی و هنری؛ حقی برای جامعه؟. مطالعات حقوق خصوصی، ۴۵ (۲)، ۲۰۷-۲۲۳. DOI: 10.22059/jlq.2015.54445
- شاکری، زهرا (۱۴۰۱). افق‌های نوین حقوق مالکیت فکری در چشم‌انداز دستورالعمل کپی‌رایت و حقوق مرتبط بازار واحد دیجیتال سال ۲۰۱۹ اتحادیه اروپا. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۲۵ (۹۸)، ۲۹۴-۲۶۷. DOI: 10.22034/jlr.2022.228066.2263
- شاکری، زهرا و اسماعیلی‌یدکی، میثم (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی استثناء استفاده آموزشی در حقوق مالکیت ادبی و هنری. دوفصلنامه علمی-پژوهشی دانش حقوق مدنی، ۶ (۱)، ۳۰-۱۹. clk.journals.pnu.ac.ir/article_4005_f66f051ae56293558daf1a15b2e58b89.pdf
- صادقی، حسین (۱۳۹۳). حمایت از حق مؤلف در فضای سایبر در حقوق ملی و اسناد بین‌المللی. فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۹ (۶۵)، ۳۷-۶۲. article_703432_5a6cbfb974d3a6908da2411c6f5ed3e7.pdf
- صادقی، محسن (۱۳۹۲). چالش‌های حق مالکیت ادبی و هنری حق مؤلف ایران در کتابخانه‌های رقومی. کتاب ماه کلیات، ۱۸۵، ۸-۱۱. <http://noo.rs/g0UGo>
- صادقی، محسن (۱۳۹۳). سهم منصفانه پدیدآورندگان در قراردادهای تجاری‌سازی آثار ادبی و هنری و نقش سازمان‌های مدیریت جمعی در تحقق آن. فصلنامه حقوق پزشکی، ویژه‌نامه حقوق مالکیت فکری، ۱، ۱۳۳-۱۶۵. <http://ijmedicallaw.ir/article-1-416-fa.html>
- صفایی، حسین و افشارقوچانی، زهره (۱۳۹۵). حق مؤلف در کتابخانه دیجیتال. مطالعات حقوق تطبیقی، ۷ (۱)، ۲۵۱-۲۲۵.
- قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/93997>
- قانون ترجمه و تکثیرکتب، نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97002>
- قانون جرائم رایانه‌ای ۱۳۸۸. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/135717>
- قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/96427>
- محسنی، سعید و قبولی درافشان، سید محمد مهدی (۱۳۹۲). حق افشای اثر ادبی و هنری (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه). حقوق خصوصی، ۱۰ (۲)، ۳۸۰-۳۴۹. DOI: 10.22059/jolt.2013.51420

References

- Agnew, G. (2019). Digital Rights Management: A Librarian's Guide to Technology and Practise. (M. Samiee & Z. Papi, Trans.). Tehran: Ketabdar, (2008). [In Persian]

- Copyright and Related Rights (Urheberrechtsgesetz – UrhG) Act 2021.* <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/de/de236en.pdf>
- Protection of Authors, Composers and Artists Rights Act 1970.* <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/96427> [In Persian]
- Ansari, A. (2009). The Notion and Conception of Good Faith in Iranian and French Law. *CLR*, 13 (4), 19- 46. <http://clr.modares.ac.ir/article-20-10209-fa.html> [In Persian]
- Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (1979, 1886). <https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/textdetails/12807>
- Binctin, N. (2013). Le droit moral en France. *Les Cahiers de propriété intellectuelle*, 25 (1), 303-361. <https://cpi.openum.ca/files/sites/66/Le-droit-moral-en-France.pdf>
- Brown, I. (2003). "Implementing the EU Copyright Directive". <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:0ccde58d-6330-44c2-9adb-4ee54d17e2cc/files/m586143d571ecbc55ec9383b89d9f9807>
- Code de la propriété intellectuelle (2022). Retrieved January 5, 2024, from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069414/2022-06-07
- Convention for the Protection of Producers of Phonograms against Unauthorized Duplication of Their Phonograms (1971). Retrieved January 5, 2024, from <https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/textdetails/12639>
- Crews, K (2008). Study on copyright limitations and exceptions for libraries and archives. In: Standing committee on copyright and related rights seventeenth session, Geneva, 3–7 November 2008, pp.1–434. WIPO. https://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/scrr_17/scrr_17_2.pdf
- Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. Retrieved October 27, 2024, from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/29/oj>
- DIRECTIVE (EU) 2019/790 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. Retrieved October 27, 2024, from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj/>
- The draft of the law on the protection of literary and artistic property rights and related rights 2018 [In Persian]
- Dusollier, S., Buydens, M., & Pouillet, Y. (2000). Copyright and access to information in the digital environment. *Copyright Bulletin*, XXXIV (4), 4-43.
- Electronic commerce law 2004.* <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/93997> [In Persian]
- Flynn, S. (2023). Limitations and Exceptions in International Copyright and Related Rights Treaties. *PIJIP/TLS Research Paper Series*, 86. <https://digitalcommons.wcl.american.edu/research/86>
- Flynn, S., Palmedo, M. and Izquierdo, A. (2021). Research Exceptions in Copyright Law. *PIJIP/TLS Research Paper Series* no. 72. Retrieved October 27, 2024, from <https://digitalcommons.wcl.american.edu/research/72>
- Flynn, S., Schirru, L., Palmedo, M., & Izquierdo, A. (2022). Research Exceptions in Comparative Copyright. *PIJIP/TLS Research Paper Series*, 75. <https://digitalcommons.wcl.american.edu/research/75>
- Griffiths, J. (2009). The 'Three-Step Test' in European Copyright Law-Problems and Solutions. *Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper*, 31. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1476968
- GUIDE to the BERNE CONVENTION for the Protection of Literary and Artistic Works (Paris Act, 1971) (1978). Geneva: World Intellectual Property Organization. Retrieved October 27, 2024, from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/copyright/615/wipo_pub_615.pdf
- Harris, LE. (2009). *Licensing Content Digital: a Practical Guide for Librarians*. Chicago: American Library Association, 1-161.
- The International Bureau of WIPO (n.d.). Retrieved October 27, 2024, from https://www.wipo.int/export/sites/www/copyright/en/docs/wct_wppt.pdf
- JUDGMENT OF THE COURT (Fourth Chamber) (2014). Retrieved October 27, 2024, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62013CJ0117>
- Kylin, A. (2014). *COPYRIGHT AND DIGITISATION OF BOOKS FROM GOOGLE BOOKS TO PRESERVING THE EUROPEAN CULTURAL HERITAGE* [Master's thesis, Stockholm University].

- Law of computer crimes* 2009. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/135717> [In Persian]
- law translation and reproduction of books and publications and audio books* 1973. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97002> [In Persian]
- Lovells, H. (2019, October 27). "Copyright in France". <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=db4300b2-84aa-4a2a-acc3-e786453798ec>
- Mandalwar, A L. (2023). Importance of digitization of library resources. *International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR)*, 5 (1), 1-7.
- Mohseni, S., & Ghabuli Dorafshan, S. M. M. (2013). Right of Disclosure of artwork (a Comparative study in Iranian law and French law). *Private Law*, 10(2), 349-380. DOI: [10.22059/jolt.2013.51420](https://doi.org/10.22059/jolt.2013.51420) [In Persian]
- Rome Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations (1961). Retrieved October 27, 2024, from <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/rome/>
- Roukana, M. (2017). Copyright exceptions and limitations for research and education. [Master of Arts (MA) in Art, Law and Economy, SCHOOL OF ECONOMICS, BUSINESS ADMINISTRATION & LEGAL STUDIES]. <https://www.scribd.com/document/738520740/Copyright-exceptions-and-limitation-for-research-and-educations>.
- Sadeghi, H. (2023). Protection of Copyright in Cyberspace in National Law and International Documents. *The Quarterly Journal of Judicial Law Views*, 19(65), 37-62. [article_703432_5a6cbfb974d3a6908da2411c6f5ed3e7.pdf](https://www.scribd.com/document/738520740/Copyright-exceptions-and-limitation-for-research-and-educations) [In Persian]
- Sadeghi M. (2015). Equitable Share of Creators in Commercialization Contracts of Literary and Artistic Works and the Role of Collective Management Organizations. *MLJ*, 8, 133-165. <http://ijmedicallaw.ir/article-1-416-fa.html> [In Persian]
- Sadeghi, M. (2013). Challenges of Iranian Literary and Artistic Copyright in Digital Libraries. *Book of the month magazine (Ketab Mah)*, 185, 8-11. <http://noo.rs/g0UGo> [In Persian]
- Safaii, H., & Afshar Quchani, Z. (2016). Copyright in digital library. *Comparative Law Review*, 7(1), 225-251. DOI: [10.22059/jcl.2016.58609](https://doi.org/10.22059/jcl.2016.58609) [In Persian]
- Shakeri, Z. (2015). A FAIR USE OF LITERARY AND ARTISTIC WORKS: RIGHT FOR THE PUBLIC. *Law Quarterly*, 45(2), 207-223. DOI: [10.22059/jlq.2015.54445](https://doi.org/10.22059/jlq.2015.54445) [In Persian]
- Shakeri, Z. (2022). New horizons of intellectual property rights in the perspective of Directive (EU) 2019/790 on copyright and related rights in the Digital Single Market. *Legal Research Quarterly*, 25(98), 267-294. DOI: [10.22034/jlr.2022.228066.2263](https://doi.org/10.22034/jlr.2022.228066.2263) [In Persian]
- Shakeri, Z., & Esmaili Yadaki, M. (2017). A Comparative Analysis of the Exception of Educational Use in Literacy and Artistic Property Rights. *Civil Law Knowledge*, 6(1), 19-30. https://clk.journals.pnu.ac.ir/article_4005_f66f051ae56293558daf1a15b2e58b89.pdf [In Persian]
- The WIPO Copyright Treaty (WCT) 1996*. <https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/textdetails/12740>
- The WIPO Performances and Phonograms Treaty (WPPT) 1996*. <https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/textdetails/12743>
- Wymeersch, P. (2023). EU Copyright Exceptions and Limitations and the Three-Step Test: One Step Forward, Two Steps Back. *GRUR International*, 72 (7), 631-642. <https://doi.org/10.1093/grurint/ikad019>
- Xalabarder, R. (2023). SCOPING STUDY ON THE PRACTICES AND CHALLENGES OF RESEARCH INSTITUTIONS AND RESEARCH PURPOSES IN RELATION TO COPYRIGHT. In: Standing Committee on Copyright and Related Rights, Forty-Fourth Session, Geneva, 6-8 November https://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_44/sccr_44_4.pdf

بررسی نشده